

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

бакалаврат

на тему: «Микита Хрущов та кримське питання 1954»

Виконала: студентка IV курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Вовкобой Анна

Керівник: к.і.н., доц. Журавльов Д.В.

Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.

.....П.І.Б.....

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВХОДЖЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ ДО СКЛАДУ УКРАЇНИ	13
1.1. Розвиток України як радянської республіки у середині ХХ сторіччя.....	13
1.2. Загальна історична характеристика постаті Микити Хрущова	13
1.3. Коротка історична довідка про Крим у складі Радянського Союзу до 1954 року	22
1.4. Соціально-економічні проблеми в Криму як прагматична основа для прийняття рішення про його передачу до складу України.....	33
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ II. РІШЕННЯ ПРО ПРИЄДНАННЯ ПІВОСТРОВУ КРИМ ДО ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ФАКТИ ТА МІФИ.....	44
2.1. Прийняття рішення про передачу півострова Крим до складу України	44
2.2. Наслідки рішення М. Хрущова та розвиток півострову Крим у складі України на момент його анексії	44
2.3. Сучасні інтерпретації вирішення кримського питання 1954 року та ролі М. Хрущова у світлі історичної науки та російської пропаганди	57
Висновки до розділу 2.....	57
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	82
РЕЗЮМЕ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми. Передача півострова Крим Україні (у той час Українській Радянській Соціалістичній Республіці – УРСР) була проведена у 1954 році під час радянського періоду української історії, коли СРС перебував під керівництвом Микити Хрущова. Ця передача була зумовлена різними соціально-економічними та адміністративними міркуваннями. Сам процес передачі виконано як символічний жест дружби між різними радянськими республіками. Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році півострів Крим (далі – Крим) залишився в складі незалежної України. Однак події 2014 року, коли РФ анексувала Крим, знову привернули увагу до цього історичного моменту. Західні країни та багато істориків визнають анексію Криму як неправомірну, але росія продовжує контролювати територію, яка слугувала воєнним плацдармом для подальшого вторгнення на українські території у 2022 році. З огляду на триваючу російсько-українську війну та анексію Криму як її початок, історичні дослідження періоду передачі набули нового значення. Вони допомагають краще розуміти контекст і призводять до обговорення, чи можна вважати цей акт стратегічним планом, який відобразив більш широкі реалії радянської політики та національних відносин. Питання передачі Криму стало частиною історичної пам'яті України, а її територія із включеним Кримом у міжнародному праві у 1991 році. Тож, дослідження історії передачі Криму залишається актуальним і може мати важливий внесок у розуміння сучасних геополітичних подій. До того ж дослідження історії передачі Криму М. Хрущовим у 1954 році має важливий суспільно-політичний зміст. Дослідження дозволяє розкрити геополітичні процеси та стратегічні рішення в історії. Вивчення передачі Криму стає ключовим елементом розуміння того, як і чому виникли зміни у межах та адміністративних устроях держав. Крім того, це питання необхідно розглядати в контексті міжнаціональних відносин у радянському союзі.

Мета дослідження: вивчення передумов та наслідків рішення М.

Хрущова щодо передачі Криму Україні.

Відповідно до визначено мети поставлені такі **завдання**:

- охарактеризувати розвиток України як радянської республіки у середині ХХ сторіччя;
- надати загальну історичну характеристику постаті Микити Хрущова;
- надати коротку історичну довідку про Крим у складі Радянського Союзу до 1954 року;
- визначити соціально-економічні проблеми в Криму як прагматичну основу для прийняття рішення про його передачу до складу України;
- дослідити прийняття рішення про передачу півострова Крим до складу України;
- визначити наслідки рішення М. Хрущова та розвиток півострову Крим у складі України на момент його анексії;
- розглянути сучасні інтерпретації вирішення кримського питання 1954 року та ролі М. Хрущова у світлі історичної науки та російської пропаганди.

Предмет дослідження – історія передачі Криму УРСР у 1954 року

Об’єкт дослідження – політична мотивація та історичні умови рішення радянського керівництва щодо передачі Криму Україні.

У процесі дослідження використано **методи** дослідження: загальнонаукові: аналізу, системного аналізу, узагальнення; та спеціальні: аналіз джерел та публікацій щодо історичних контекстів прийнятого рішення та самої постаті М. Хрущова, історичний метод, компаративний аналіз для визначення наслідків прийнятого рішення.

Хронологічні межі дослідження: 1954 р. (проте деякі наслідки тривають до сьогоднішнього часу).

Територіальні межі дослідження: Кримська область в адміністративних межах 1954 р.

Історіографічний огляд. Питання дослідження історії Криму та факту його передачі Україні у 1954 році актуалізувалося серед українських та іноземних дослідників після анексії півострова росією, як відповідь на тези

росії про легковажний необґрунтований подарунок М. Хрущова. Дослідники звертали увагу на проблеми Кримського півострова та його фактичну залежність від материкової України, сформовані економічні та інфраструктурні зв'язки. Ґрунтовне дослідження історії Криму від 1940 р. до 2015 р. виконано колективом авторів О. Г. Бажан, О. В. Бажан, Г. В. Боряк, В. А. Смолій¹. На основі архівних документів упорядники намагалися відобразити кількісний та географічний зріз депортаційних акцій на півострові, порядок та умови виселення, масштаб втраченого майна, худоби, сільгосппродукції спецпереселенцями. У процесі відбору документів та підготовки їх до публікації значна увага приділялася особливостям організації заселення Криму в другій половині 1940-х років, переселенському процесу в 1950-1960-х роках, які істотно вплинули на етнічну карту регіону. Особливе місце в збірнику займають документи, що віддзеркалюють процес перепідпорядкування Кримської області Українській РСР. Предмету особливої уваги упорядників стали аналітичні довідки та інформації, підготовлені різними відділами ЦК КПУ, які містять соціально-економічний аналіз стану народного господарства Кримської області до і після входження її до складу УРСР. Відібрані документи проливають світло на те, яким чином здійснювалася інтеграція Криму до складу України, зокрема через кошти (внутрішні ресурси УРСР та союзні субвенції), у середині 1950-х – 1960-х роках відбувалося відновлення спустошеного у роки Другої світової війни півострова.

Кримський дослідник П. Вольвач у дослідженні розглядаються обставини передачі Кримської області з російської федеративної РСР до складу Української РСР у 1954 році. Автор вбачає, що не існувало жодного «подарунка Хрущова», але, навпаки, це було обумовлене необхідністю врятувати запустілий Крим від економічної кризи та відсутності населення внаслідок депортацій. Дане дослідження проведено, використовуючи

---

¹ Бажан О. Г., Бажан О. В., Боряк Г. В., Смолій В. А. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015) : зб. док. та матеріалів / Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 1090 с.

регіональні статистичні матеріали та переглядаючи кримську пресу, яка видавалася перед передачею області та протягом 1953 та 1954 років. Автор вважає, що коріння рішення про передачу Криму слід шукати у трагічному для півострова 1944 році, коли Велика Вітчизняна війна для Криму завершилася. Згідно з дослідженням, економічна та соціальна ситуація в Криму після війни була надзвичайно складною і катастрофічною. Регіон не міг швидко відновити довоєний рівень виробництва через важкі наслідки війни та депортацію населення. Зроблено висновок, що передача Криму була відповіддю на складну економічну та соціальну ситуацію в регіоні після війни, і це не було подарунком, але зумовлено складною політичною та економічною необхідністю².

Сергій Громенко розглядає різні версії та аспекти передачі Криму Україні в 1954 році, зокрема, стосовно юридичних, історичних та етнічних аспектів. Автор зазначає, що точна причина передачі Криму залишається предметом дискусій серед істориків, існує декілька версій, але наразі немає однозначної відповіді. Сергій Громенко також обговорює різні міфи, пов'язані з передачею Криму, такі як теорія про царський подарунок Хрущова або ідеї щодо покаяння за репресії. Він стверджує, що ці міфи не мають підтвердження у документах часів передачі Криму. Щодо економічної ситуації та інфраструктурних питань у Криму, автор зазначає, що план будівництва Північно-Кримського каналу був затверджений ще в 1951 році, тобто до передачі Криму, і відсутність цього каналу не є ключовою причиною передачі. В історичному контексті автор відзначає, що Крим історично належить таврам, грекам та кримським татарам як автохтонам, а росіяни стали більшістю тільки наприкінці дев'ятнадцятого століття. Автор наголошує на важливості розрізнення історичних та юридичних аспектів у розгляді ситуації

---

² Вольвач П. Каким был «подарок Хрущева». Как Украина отстроила Крым. Часть первая. Кримські реалії. URL: <https://argumentua.com/stati/kakim-by-l-podarok-khrushcheva-kak-ukraina-otstroila-krym-chast-pervaya>

з Кримом³.

Серед новітніх досліджень необхідно відмітити монографію П. Сацького⁴, який у своїй роботі звернув увагу на численні проблеми відродження економіки та соціальної сфери Кримського півострова, що виникли після закінчення Другої світової війни. В основу роботи покладено значну кількість документів, багато з яких увійшли до наукового обігу вперше. Водночас було здійснено досить ретельний джерелознавчий аналіз матеріалів, зібраних в українських архівних фондах. Окрім архівних матеріалів, використано значну кількість опублікованих документів, статистичних даних, нормативно-правових актів тощо. Зібрана джерельна база даних є достатньо репрезентативною та дозволяє відобразити проблеми соціально-економічної інтеграції Криму з Україною в 1945-1954 рр. Польський вчений З. Войновські⁵ виконав ґрунтовне дослідження політики радянської ідентичності в українському Криму з огляду на зміни внутрішніх кордонів в СРСР між 1950-ми та 1980-ми роками, досліджуючи передумови та наслідки таких рішень, роблячи висновки, що Кримський випадок показує, що і російська, і українська ідентичність були маркерами лояльності в постсталінському СРСР. Вирішуючи, кого переселити в Крим, влада не робила різниці між громадянами, визначеними як «росіянин» та «українець» у внутрішніх паспортах. Лінії розлому, що розділяють Крим сьогодні, на думку автора, не проходять уздовж російсько-українського етнічного розколу, а радше виявляють конфліктним баченням півострова, заснованим на радянських ідеях, які прирівнювали Східне Слов'янське походження з лояльністю та пов'язаним з баченням пострадянського Криму і спробами подолати спадщину ксенофобії.

---

³ Путілов І. Сергій Громенко: Передача Криму Україні не була царським подарунком Хрущова. Крим Реалії. 19 Лютий 2021. URL: <https://ua.krymr.com/a/hromenko-peredacha-krymu-ukraini-ne-bula-tsarskym-podarunkom-khrushchova/26857921.html>

⁴ Сацький П. В. «Крим: шлях до України(1945–1954 рр.): монографія». Київ: КНЕУ, 2019. 522 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/1b54a778-8371-4db5-be66-21c6e6e7834f>

⁵ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 125-148

У дослідженні О. Лащенко щодо міфів про передачу Криму в 1954 році в частині спростування цього факту як подарунок Україні розглянуто історію передачі у 1954 році та спростовано ряд міфів, що виникли навколо цієї події. Згідно з указом президії Верховної ради СРСР про передачу Криму Україні рішення було обумовлене «спільністю економіки, територіальною близькістю і тісними господарськими та культурними зв'язками» між Кримською областю і Українською РСР. Однак з часом ця історія стала предметом різних інтерпретацій, включаючи міф про те, що Крим був подарунком від «п'яного Хрущова». Авторка наголошує, що це уявлення не відповідає дійсності, оскільки рішення було ухвалене колегіально Президією Верховної Ради СРСР. Зокрема, стаття розглядає події після російської окупації у 2014 році, коли кремль підтримував ідею «незаконної передачі» Криму у 1954 році. Авторка вказує на те, що ці міфи та стереотипи були використані для виправдання анексії та створення легітимізації контролю над півостровом. Загалом, стаття розкриває реальні обставини передачі Криму, виправдовуючи їх об'єктивністю та визначаючи політичні мотивації за поширенням міфів щодо цієї історичного події⁶.

Марк Крамер провів дослідження щодо передачі Криму від Радянської Росії до Радянської України у 1954 році. Дослідження він виклав у вступі та переліку документів до електронного досьє СWІНР № 47⁷. У своїй роботі Крамер вивчав причин, які спонукали Радянський Союз передати Крим в складі Української РСР у 1954 році. Зазначена праця дає доступ до інформації, яка могла б висвітлити історичні обставини та мотивації цього рішення. Публікації на ресурсі wilsoncenter.org свідчать про те, що матеріали є у

---

⁶ Лащенко О., Бадюк О. Міфи про передачу Криму в 1954 році: «Це зовсім не подарунок Україні від «п'яного Хрущова». Крим.Реалії. 20 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/peredacha-krymu-ursr-v-1954-rotsi-mify-i-pravda-ukrajina-rosija/31113253.html>

⁷ Крамер М. Вступ Марка Крамера. Перелік документів. Передача Криму від радянської Росії до радянської України, 1954. Електронне досьє СWІНР No 47. URL: <https://ukr.waykun.com/articles/chomu-rosija-viddala-krim-shistdesjat-rokiv-tomu.html>; Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? Cold war international history project. History and public policy program. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago>

достатній мірі перевіреними та можуть використовуватися для детальнішого вивчення історичних подій, пов'язаних із передачею Криму. Зокрема, М. Крамер аналізує різні аспекти події, такі як політичні обставини, стратегічні міркування та можливі геополітичні аспекти, що вплинули на це рішення.

Аналіз джерел.

Головними джерелами є нормативно правові акти щодо факту передачі. Основне джерело представляє собою протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР), яке відбулося 5 лютого 1954 року у Москві. Протокол вказує на головуючого, тобто т. Тарасова М. П., а також на присутність заступників голови, членів Президії та інших учасників. Головною темою протоколу є питання про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Президія Верховної Ради РРФСР прийняла рішення передати Кримську область до складу УРСР. Джерело також містить зазначення, що ця постанова підлягає затвердженню Президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Голова Президії Верховної Ради РРФСР на той час – М. Тарасов, а секретар – І. Зімін⁸. Важливим джерело є Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР» 1954 – законодавчий акт про зміни у правовому статусі Кримської області та про зміни територій РРФСР і УРСР. Прийнятий ВР СРСР 26 квітня 1954 року після відповідного розгляду спільного подання Президії ВР РРФСР до складу УРСР⁹.

Постанова Ради Міністрів Російської РСФСР від 5 лютого 1954 року, яка стосується передачі Кримської області зі складу Російської РСФСР до складу

---

⁸ Протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 року. Президія Верховної Ради РРФСР. Москва: 1954. URL: <https://cutt.ly/mwHEomJ2>

⁹ Касяненко Ю. Я. Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР» 1954. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. С. 212. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/3.pdf>

Української РСР. В обґрунтування передачі зазначається «територіальне тяжіння Кримської області до Української РСР» та вказується на «спільність економіки» та «тісні господарські та культурні зв'язки» між Кримською областю та Українською РСР. Аналіз цього документу вказує на те, що передача Криму до складу Української РСР розглядалася з огляду на територіальні та економічні аспекти. Вирішення прийнято на основі «територіального тяжіння» та «спільності економіки» між Кримом та Україною. Цей документ є ключовим джерелом, яке вказує на контекст та мотивацію заходів, що призвели до передачі Криму до складу Української РСР у 1954 році.

Важливими джерелами для аналізу стану Криму до його передачі є регіональні статистичні матеріали та кримська преса, яка видавалася перед передачею області та протягом 1953 та 1954 років, матеріали «Кримської Правди» 1950-х років. Також важливим джерелом став Лист від Коротченка Д.С. та В.Є. Нижника до К.Є. Ворошилова, який є частиною історичних матеріалів, що свідчать про події, пов'язані із передачею Криму від Російської Федерації до Української РСР у 1954 році¹⁰. Серед джерел дослідження також є витяг з спогадів Сергія Хрущова, сина М. Хрущова, радянського політика та лідера КПРС, який містить особисту розповідь про події, пов'язані з передачею Криму від росії до України у 1954 році. У тексті описано, як батько Сергія, який на той час був секретарем ЦК КПРС і головою Міністрів РРФСР, був ініціатором передачі Криму до України. Зазначено, що це рішення було прийнято в контексті прагматичних міркувань, таких як географічна та економічна інтеграція півострова з Україною¹¹.

Додаткові джерела охоплюють період з другої половини ХХ століття до сучасності та розглядають історію Криму, його передачу в склад Української

---

¹⁰ Лист Коротченка Д.С. та В.Є. Нижник до К.Є. Ворошилов, з доповіддю про Указ Президії Верховної Ради УРСР [УСРР]. 15 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/letter-d-s-korotchenko-and-v-ye-nizhnik-k-ye-voroshilov-report-about-decree-presidium>

¹¹ Sergey Khrushchev on Crimea [excerpt]. 2010. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/sergey-khrushchev-crimea-excerpt>

РСР у 1954 році та події, що відбувалися після цього, а саме:

1. Академічні дослідження та монографії. Насамперед, Сацький П. В. «Крим: шлях до України (1945–1954 рр.)» (2019) – дослідження містить докладний аналіз періоду перед передачею Криму, джерело для об’єктивного розуміння обставин і подій того часу;

2. Статті та публікації. Насамперед,

– Лашенко О., Бадюк О. "Міфи про передачу Криму в 1954 році" (2021) – спростовання міфів та розбір історичних подій щодо передачі Криму в український контекст;

– Вольвач П. «Каким был «подарок Хрущева». Как Украина отстроила Крым» (Часть перша) – подано персональну інтерпретацію історії Криму, що містить конкретний погляд на події та їхні наслідки;

– Іванець А. «Повоєнна відбудова Криму як новий етап його соціально-економічної інтеграції з Україною» (2020) – виконано аналіз соціально-економічної ситуації в Криму після війни та взаємодії з Україною;

4. Міжнародні погляди та інтерпретації:

– Schlesinger S. «To Stalin, Ukraine Was an Independent Country» (2022) – подано загальний погляд на українську ідентичність в контексті сталінської доби;

– Torigian J. «You Don't Know Khrushchev Well”: The Ouster of the Soviet Leader as a Challenge to Recent Scholarship on Authoritarian Politics» (2022) – виконано аналіз Постаті Хрущова як виклик сучасним дослідженням політики авторитаризму;

– Polian P. «Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR» (2004) – представлено інформацію про примусові міграції в радянському союзі, що може вплинути на розуміння ситуації в Криму;

5. Джерела ООН та міжнародні конференції:

– The San Francisco Conference. UN – представлено інформацію щодо конференції у Сан-Франциско, яка визначила основи міжнародної системи

після Другої світової війни.

– The historical background. Crimea-platform – міжнародна платформа, яка містить різні погляди на історію Криму, включаючи події 1954 року;

6. Національні енциклопедичні видання:

– Шаповал Ю.І. «Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України» (2013) – представлено інформацію про політичні рішення та події, пов’язані із Хрущовим.

Ці джерела дозволили розглянути історію Криму з різних точок зору та враховувати як український, так і міжнародний контекст. Проведено критичний аналіз кожного джерела, враховуючи можливі особисті погляди та прийняття різних історичних подій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведено комплексний аналіз історичних джерел, який охоплює різні перспективи на події, пов’язані із передачею Криму від російської РСФСР до Української РСР у 1954 році, включаючи дослідження останніх років. Робота містить докладний аналіз таких важливих джерел, які дозволяють зрозуміти правовий контекст і обґрунтування прийняття рішення щодо передачі Криму. Тако враховано регіональні статистичні матеріали та публікації кримської преси перед і після передачі області, що дозволяє поглибити соціальний та економічний контекст тогочасних подій. Крім того дослідження включає аналіз іноземних поглядів, зокрема статей та публікацій, що мають важливість для розуміння міжнародного визнання та сприйняття передачі Криму. Виконана робота має потенціал внести важливий внесок у розуміння історичних обставин та мотивацій, які призвели до передачі Криму в 1954 році.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, із підрозділами, висновків та списку використаних джерел, який включає 70 найменувань. Повний обсяг роботи складає 83 сторінок, основний текст викладено на 69 сторінках.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВХОДЖЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ ДО СКЛАДУ УКРАЇНИ

1.1. Розвиток України як радянської республіки у середині ХХ сторіччя

У квітні 1945 р. делегація УРСР брала участь в установчій конференції ООН¹². УРСР стала однією з країн-засновниць ООН, яка мала підтримувати післявоєнний мир¹³. Статус УРСР в організації можна порівняти з Канадою чи Австралією, які на той час ще залишалися домініонами (тобто самоврядними колоніями) Британської імперії, але також брали участь у роботі ООН як окремі суб'єкти. До 1950 року УРСР увійшла до 20 міжнародних організацій, а протягом двох років була навіть непостійним членом Ради Безпеки ООН.

Українські дипломати здобули чудовий досвід міжнародних відносин та участі у створенні післявоєнного світоустрою. Однак їхні позиції аж ніяк не були незалежними. Рішення про включення України та Білорусі як окремих країн до ООН було прийнято на Ялтинській конференції на початку 1945 року. З моральної точки зору це було визнанням внеску республік у перемогу союзників над нацизмом. З прагматичної точки зору Сталін отримав два додаткових голоси, які в усьому підтримували позицію радянської держави¹⁴. І вони дуже швидко виявилися дуже корисними.

Період «холодної війни» між комуністичними країнами на чолі з СРСР і капіталістичним Заходом почався приблизно в 1948 році, лідерство в якому

---

¹² The San Francisco Conference. Un. URL: <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/san-francisco-conference>

¹³ Варварцев М. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина: Д-Й / Відп. ред. М. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. 252 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5696-5/978-966-02-5696-5.pdf>

¹⁴ Schlesinger S. To Stalin, Ukraine Was an Independent Country. May 10, 2022. URL: <https://www.passblue.com/2022/05/10/to-stalin-ukraine-was-an-independent-country/>

поступово отримали США¹⁵. Прагматичний альянс Другої світової перетворився на довгу гру м'язів і нервів, яка тримала в напрузі весь світ. Замість довгоочікуваного миру прийшло постійне очікування нової війни¹⁶.

Якщо розглядати цей факт поза контекстом і навколишніми обставинами, то УРСР отримала чи не найбільші територіальні здобутки після війни¹⁷. У 1945 році УРСР підписала договір про радянсько-польський кордон. За нею кордон між країнами проходив приблизно по лінії Керзона, яку запропонував англійський дипломат під час радянсько-польської війни 1919-20 років. У червні того ж року було підписано угоду з Чехословаччиною про включення Закарпаття до складу УРСР. Маніфест про об'єднання з Радянською Україною було прийнято роком раніше. Червона Армія, яка визволяла Закарпаття, одразу розквартирувалася там. У 1947 році за радянсько-румунським договором Північна Буковина і Південна Бессарабія були включені до УРСР. Неважко здогадатися, що в усіх цих країнах існували «дружні» комуністичні режими. СРСР поширив свій вплив на всю Східну Європу¹⁸. Однак на цьому відносні здобутки закінчилися. Радянська влада поверталася, а в деяких країнах вона будувалася з нуля: країна ставала зовсім іншою, ніж до війни. Величезні списки загиблих додали матеріальних руйнувань. Все повоєнне десятиліття було присвячено відбудові народного господарства, тому цей період ще називають «відбудовою». Країни Західної Європи, також сильно спустошені війною, прийняли план економічної допомоги США, який отримав назву «план Маршалла». Радянський Союз, як

¹⁵ Овчаренко О. І. «Холодна війна» (1946 – 1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Упорядник. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 536 с. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/771/1/hol.pdf>

¹⁶ Сич О.І., Мінаєв А. В. Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2008. 72 с. URL: https://cdn.eto-ya.com/andrmin1975chernivtsi/2011/02/epoha_cold_war.pdf

¹⁷ Історія України: друга половина 20 ст. Післявоєнні роки. URL: https://vue.gov.ua/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8:%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0_20_%D1%81%D1%82_%D0%9F%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8

¹⁸ Варварцев М. М. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 4. Предметно-тематична частина: П–Я К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 357 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/38683/1/%D1%82%D0%BE%D0%BC%204.pdf>

і раніше, вирішив постояти за себе. СРСР фактично пережив реіндустріалізацію. На кінець четвертої п'ятирічки (1946-1950 рр.) обсяг промислового виробництва вже перевищив довоєнні показники на 15%, на 10% більше планового. Існував значний ухил на користь важкої промисловості¹⁹. Успіх галузі знову забезпечило село. Фінансове становище колгоспів було незавидним, але політика радянської влади залишалася незмінною і негнучкою. Мотивацію колгоспника підкріплювали тими ж соціалістичними змаганнями та можливістю арешту за вандалізм та ухилення від роботи. Тепер Радянському Союзу потрібні були ресурси не лише для реіндустріалізації міст, а й для підтримки союзних комуністичних режимів, до яких надходили тонни зерна.

У 1946 році завищені плани закупівель зерна доповнила найсильніша за останні півстоліття посуха. У результаті в 1946-47 роках українські селяни знову пережили голод. Найскладніший стан був на півдні²⁰.

Лідер Комуністичної партії України Микита Хрущов намагався протестувати проти політики Сталіна, за що його на короткий час змінив фахівець своєї справи Лазар Каганович. Селянам не видавали продовольчих карток, які діяли в містах до кінця 1947 р. Ще більше зросли плани постачання. Для реалізації плану вони застосували репресії. Від голоду померло близько мільйона людей. Не зважаючи на ці фактори у 1950 р. обсяг сільськогосподарського виробництва становив 84% довоєнного рівня²¹.

Микита Хрущов повернувся на посаду першого секретаря Компартії України в грудні 1947 р. і залишався на ній до 1949 р. Тим не менш, йому було доручено основне завдання рерадянзації західних областей України, з яким

---

¹⁹ Ветров І. Від геополітичної стратегії — до економічного курсу: відродження економічного потенціалу України У 40–50-ті рр. XX ст с. Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей К.: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 198

²⁰ Голод після Перемоги»: до 75-річчя масового голоду 1946-47 років УІНП презентував історичний ролик. УІНП. 25.11.2021. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/golod-pislya-peremogy-do-75-richchya-masovogo-golodu-1946-47-rokiv-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk>

²¹ Комарніцький О. Б. Аграрна історія України: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-тів. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Видавництво «Рута», 2019. 174 с. URL: <https://histua.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/aharna-istoriia.pdf>

він впорався досить успішно. Швидкими темпами йшла індустріалізація і колективізація. На західній Україні вперше з'являються великі заводи, а Львів стає промисловим центром, де починається виробництво автобусів. У Львівсько-Волинському вугільному басейні викопують шахти. У 1949 році був побудований найбільший на той час газопровід Дашава-Київ. За два роки Москва отримає західноукраїнський газ. Калуш стає центром хімічної промисловості. Розробляються родовища сірки і соляні шахти. Рерадянізація, як і раніше, не обійшлася без репресій. Західні області пережили масові депортації людей. У 1944-1946 рр. відбувся так званий «обмін населення» між Радянським Союзом і Польщею. Комуністичні уряди робили це під гаслом «репатріації» – повернення на батьківщину. Поляків з Галичини та Волині депортували до Польщі, а українців із Закерзоння, етнічних земель на захід від «лінії Керзона», – до УРСР. У 1947 році решту українців із Закерзоння було примусово депортовано на західні та північні території Польщі. Ця операція польської влади отримала назву «Вісла». Депортованих спеціально розселяли тісними групами для швидшої асиміляції. Ще в травні 1944 року кримські татари та інші народи Криму піддалися подібним примусовим депортаціям нібито за «колабораціонізм». Від колишньої багатонаціональної України не залишилося й сліду²².

На західноукраїнських землях наступним об'єктом репресій стала греко-католицька церква²³. У березні 1946 р. відбувся «саморозпуск УГКЦ» і «ліквідація Берестейської унії». Священники, які зібралися у Львівському соборі, оголосили про «об'єднання» Греко-Католицької Церкви з Російською Православною Церквою. Роком раніше митрополита Йосипа Сліпого, який очолював греко-католиків після смерті А. Шептицького, відправили до табору

²² Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939-1990). НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 544 с., 96 с. URL: http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/Books%20by%20other%20organizations/%D3%EA%F0%E0%BF%ED%E0.%20%CD%E0%F0%E8%F1%E8%20%B3%F1%F2%EE%F0%B3%BF.%20UNI_1939-1990.pdf

²³ Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. Видання друге Дрогобич «Відродження» 1990. URL: http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Ukrainska_tserkva_i_protsets_natsionalnoho_vidrodzhennia.pdf

на півночі УРСР²⁴. Його вірні прихильники не визнали раду 1946 р. і продовжували підпільну діяльність.

Українська Повстанська Армія продовжувала протидіяти радянській західноукраїнських земель²⁵. Бійці УПА перейшли до тактики ведення бою невеликими відділами, які згодом скоротилися до груп не більше 10 осіб. Підпільники намагалися зірвати колективізацію, депортації населення, проведення виборів. Проти прихильників і представників режиму застосовувався терор. Радянська влада відповіла на дії УПА репресіями, зокрема масовими депортаціями осіб, підозрюваних у підтримці бандерівців, агентурною війною, провокаціями та пропагандою, що дискредитувала повстанців в очах суспільства. Їхній опір було поступово придушено після вбивства старшини УПА Романа Шухевича у 1950 р. Хоча частина підпілля продовжувала боротьбу до початку 1960-х років²⁶.

В інших місцях України та Радянського Союзу тоталітарний режим досяг вершини ірраціональної жорстокості та параноїдального абсурду. Сталін, маючи статус «переможця у війні», очікуючи нового зіткнення із Заходом, продовжив чистки під прапором боротьби з націоналізмом і «низьким культом Заходу». Жертвами ідеологічного тиску стали насамперед представники інтелігенції. Кампанії ідеологічної війни велися проти двох основних уявних груп: «українських буржуазних націоналістів» і «безрідних космополітів». Боротьбу з націоналізмом очолив головний ідеолог Сталіна Андрій Жданов, за якого кампанію назвали «ждановщиною». Насамперед у «політичних помилках і незадовільній роботі» звинувачували істориків, педагогів і літераторів. Зокрема, Максима Рильського, Остапа Вишню, Олександра Довженка за пісню «Україна в огні» та Володимира Сосюру за

²⁴ Патріарх Йосиф Сліпий на обкладинках. Історична правда. 2016. URL: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2016/03/6/148988/>

²⁵ Кульчицький С., Веселова О., Кокін С., Лисенко О., Сергійчук В.. УН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Інститут історії України НАН України. 2009. 292 с.; Ільницький В. Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953): колективна монографія. Львів Торунь: Liha-Pres, 2021. 426 с.

²⁶ Українська повстанська армія. УІНП. 2016. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/ukrayinska-povstanska-armiya>

пісню «Любіть Україну» звинуватили в націоналізмі та інших помилках²⁷. Твори, створені під час війни, які сприяли підтримці патріотизму радянських воїнів, тепер вважалися небезпечними.

Освіта і культура продовжують працювати переважно на формування «культу особи», а соціалістичний реалізм залишається основним методом у мистецтві. Проте навіть у такій атмосфері народжуються квітчасті шедеври художниці Катерини Білокур та «Хліб» Тетяни Яблонської, продовжує кар'єру актриса Наталя Ужвій, набуває популярності твір «Перевізники» письменника Олеся Гончара. Одним із досягнень четвертої п'ятирічки можна назвати будівництво великої кількості семирічних шкіл, які згодом стануть восьмирічними. Наукові відкриття робляться насамперед у тих сферах, які можуть бути корисними в майбутньому протистоянні із Заходом. Зокрема, у 1946 р. в УРСР було запущено перший атомний реактор, а в 1948-1951 рр. – перша в СРСР електронно-обчислювальна машина. У повоєнний час українські біологи зіткнулися з таким дивним і неприємним явищем, як «лисенківщина». Назву акції дав їй головний ініціатор Трохим Лисенко. Він почав боротьбу з генетикою, яку назвали лженаукою. Не через доказову базу, а тому, що на Заході йшли активні наукові дослідження генів. «лисенківщина» на багато років завдала значної шкоди біології СРСР. Список справжніх і уявних ворогів сталінського режиму поповнився так званими космополітами. Це слово маскувало державний антисемітизм, оскільки була розгорнута кампанія «боротьби з космополітизмом» проти інтелігенції єврейського походження. Євреїв підозрювали в змові із Заходом проти радянської батьківщини, особливо після створення держави Ізраїль. У 1952 році єврейських лікарів заарештували та звинуватили у вбивстві високопосадовців радянської влади. Навіть єврейська дружина найближчого прибічника Сталіна Вячеслава Молотова була ув'язнена. Ці тенденції закінчилися лише після смерті Сталіна 5 березня 1953 року. Сталін помирає, залишивши по собі важку

---

²⁷ Донченко С. Історія та культура України. Кам'янське, 2022. 276 с. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-16-kl19.pdf>

спадщину. Боротьба з ним стане основою політики його наступника Микити Хрущова. Найжахливіша епоха в історії СРСР завершилася, але наслідки сталінського тоталітаризму відчуватимуться ще довго²⁸

Намагаючись продемонструвати економічну перевагу соціалістичної системи над капіталістичною, нове керівництво приділяло особливу увагу розвитку промисловості країни. М. Хрущов був упевнений, що заміна централізованого керівництва на місцях забезпечить прискорений розвиток радянської промисловості, відкритість виробництва науково-технічному прогресу. Економічним елементом цього процесу стала подальша «інтернаціоналізація» економіки, створення єдиного загальноєвропейського простору за допомогою адміністративно-директивних заходів. Програму створення єдиного народногосподарського комплексу, який повинен був охопити всі ланки суспільного виробництва, розподілу й обміну в межах всієї країни, оголосив XX з'їзд КПРС. Його характерною рисою було зневажливе ставлення центру до корінних інтересів народів СРСР. Структура і рівень економічного розвитку союзних республік регулювалися Кремлем. Центр здійснював планування і керівництво економікою, розподіл фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів між союзними республіками, економічними районами і галузями. За 1950-1965 рр. в економіку України було вкладено понад 70 млрд. крб. Структура їх розподілу не була продуктивною. Основні капіталовкладення стосувалися будівельно-монтажних робіт. Як зазначається, лише 20-30% усіх капіталовкладень пішло на обладнання. Капітальні вкладення розподілено за галузями економіки: матеріальне виробництво – 67,5%, нематеріальне виробництво – 32,5%. З коштів, спрямованих на виробництво матеріалів, промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок, «відібрано» 31,5%²⁹

Економіка України, як і інших союзних республік, розвивалася в рамках

---

²⁸ Україна після Другої світової війни, 1945 - на початку 1950-х рр. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m6/127>

²⁹ Індустріальний розвиток України. Інститут історії України Економіка України в добу десталінізації (1956–1965). С. 413

народногосподарського комплексу Союзу РСР на основі єдиного плану, єдиних принципів і методів господарювання. Він не був стійким, його окремі напрями не були технологічно пов'язані між собою. Основою економіки республіки залишалися природні, фінансові, енергетичні, матеріало- і трудомісткі галузі. В єдиному господарському механізмі Україні відводилася роль передусім металургійної та паливної бази СРСР. У результаті вже в 1957 р. за виробництвом чавуну на душу населення Україна обігнала всі капіталістичні країни світу. Україна посіла друге місце у світі за видобутком вугілля і третє за виробництвом сталі. Оскільки українська сировина використовувалася для загальноєвропейських потреб, це швидко призвело до її виснаження. Україна явно відставала від провідних капіталістичних країн за якісними показниками – витратами матеріальних ресурсів і праці. Вона була насичена промисловими підприємствами, які не становили єдиної системи в республіці. Загальнореспубліканського поділу праці фактично не існувало. 70-80% промислового виробництва в Україні не мало замкнутих технологічних циклів. Вони не могли б існувати без виробничої кооперації з великою кількістю підприємств інших союзних республік, насамперед росії. Реформи промисловості по суті зводилися до реорганізації управління нею³⁰.

У 1962 році замість 14 економічних районів в УРСР було створено 7 економічних районів, якими керували 7 міських господарств: Донецький, Київський, Львівський, Подільський, Дніпровський, Харківський і Чорноморський. Реформа управління промисловістю, яка зміцнила позиції місцевих підприємців, послабила владу московської бюрократії. Тому опір реформам М. Хрущова зростав. Це стало однією з причин того, що їх економічний вплив на національну економіку країни в цілому виявився невтішним. Командна економіка не могла ефективно функціонувати за директивами різних центрів. Тому природно, що через кілька років довелося повернутися до централізованого управління. Це спочатку відбулося у зв'язку

---

³⁰ Індустріальний розвиток України. Інститут історії України Економіка України в добу десталінізації (1956–1965). С. 419

зі створенням центральних радгоспів у трьох найбільших республіках – росії, Україні та Казахстані, внаслідок чого кількість радгоспів в Україні зменшилася, а в 1962 р. був створений центр – Рада національної економіки УРСР. Він почав контролювати виконання планів розвитку промисловості в радянських господарствах усіх республік. У 1965 році міськради були ліквідовані, а промисловість повернута у відомче управління з центру. За роки правління Хрущова країна наблизилася до ідеї переведення підприємств на госпрозрахунок, запровадження нового економічного механізму, який передбачав би максимальну самостійність підприємств та активний процес матеріальної та моральної підтримки працівників. У 1962 році була створена комісія під головуванням О. Косигіна, завданням якого був аналіз тенденцій економічного розвитку та пошук шляхів оновлення господарського механізму. Але на ці кроки М. Хрущов не наважився. Вони явно суперечили його ідеологічним поглядам і пропагандистській риторичі. Половинчасте реформування промислової сфери не дало і не могло дати очікуваних результатів. Переважав екстенсивний метод господарювання, а продукція радянських підприємств була здебільшого неконкурентоспроможною. Усе це свідчило про те, що промисловість СРСР загалом і України зокрема потребувала докорінних системних змін. Однак цього очікували нові реформи в рамках поточної, хоча й лібералізованої, загальноєвропейської адміністративно-командної системи³¹.

Таким чином, Україна зазнала величезних втрат під час війни, включаючи людські втрати, знищення міст та інфраструктури, а також економічні втрати. Після війни розпочалася велика реконструкція та відбудова пошкоджених міст і інфраструктури. Уряд Радянського Союзу здійснював політику індустріалізації та колективізації, що призвело до широкого розвитку важкої та сільськогосподарської промисловості, але також спричинило соціальні та економічні труднощі. Під час післявоєнного періоду

---

³¹ Індустріальний розвиток України. Інститут історії України Економіка України в добу десталінізації (1956–1965). С. 419

за часів Сталіна багато українців стали жертвами політичних репресій. Також відбулися зміни в етнічному складі України, зокрема через депортації та переселення населення. Микита Хрущов, який очолював Радянський Союз з 1953 до 1964 року, впроваджував ряд реформ у різних сферах життя, включаючи економіку, сільське господарство, адміністративну систему та культуру. Важливо зауважити, що реформи Хрущова були суперечливими та мали та не досягли очікуваних ефектів.

1.2. Загальна історична характеристика постаті Микити Хрущова

Хрущов Микита Сергійович (15(03).04.1894 – 11.09.1971) – партійний і державний діяч СРСР. Народився у с. Калинівка (наразі село Курської області, РФ). Із 1908 року працював на шахтах Донбасу, де з 1912 року брав участь у виступах проти царизму. Історичні відомості політичного становлення М. Хрущова представлені на рис. 1.1³².

Становлення політичної кар'єри М. Хрущова стартувало у 1931 році звідки за рекомендацією Л. Кагановича і з відома Й. Сталіна він перейшов на партійну роботу. Представлений рисунок описує ключові етапи кар'єри Микити Хрущова та його роль в партійних та державних структурах Радянського Союзу. На XVII з'їзді ВКП(б) М. Хрущова обрано членом ЦК ВКП(б). Із березня 1935 р. до січня 1938 р. М. Хрущов займав посаду 1-го секретаря Московського обкому і міськкому ВКП(б). У цей час він зміг здобути довіру Й. Сталіна, чим тривалий час вдало користувався. У 1939 р. М. Хрущов увійшов до складу політбюро ЦК ВКП(б) і протягом 1938-49 рр. очолював ЦК КП(б)У (з перервою із березня по грудень 1947 р., коли 1-м

---

³² Шаповал Ю.І. Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khrushchov_M

1918 р.	• вступ до РКП(б), активна участь у відновленні шахт Донбасу
1922-1925 рр.	• навчання на робітничій факультеті при Юзівському гірничому технікумі, обирався секретарем парторганізації.
Із грудня 1923	• член Юзівського окружного комітету КП(б)У
1925-1926 рр.	• секретар Петрово-Мар'їнського райкому КП(б)У
1926-1928 рр.	• завідувач оргвідділу і одночасно заст.упник секретаря Сталінського окружного комітету КП(б)У
1928 р.	• заступник завідувача організаційно-розподільчого відділу ЦК КП(б)У
1928-1929 рр.	• завідувач оргвідділу і заступник секретаря Київського окружного комітету КП(б)У
1929-1931 рр.	• студент і секретар партійного осередку Московської промислової академії
1931-1932 рр.	• секретар Бауманського й одночасно Краснопресненського райкомів ВКП(б)
1932-1934 рр.	• секретар Московського міськкому
1934-1935 рр.	• 2-й секретар Московського обкому і 1-й секретар Московського міськкому ВКП(б).

Рис. 1.1. Хронологія політичного становлення М. Хрущова

секретарем ЦК КП(б)У був Л. Каганович). На цей період його діяльності припали останній рік «великого терору», інкорпорація Західної України (1939 р.), наступний терор на західноукраїнських землях, організація протидії гітлерівській окупації України, приєднання Закарпаття до України (1945 р.), відновлення зруйнованого війною господарства. Вже тоді його діяльність була достатньо неоднозначною. У 1944 р. М. Хрущов вперше спробував приєднати Крим до УРСР, але отримав відмову (у 1954 р. йому вдалося реалізувати цей план). У 1944 році він запропонував створити Холмську область, пропонуючи таким чином повернути Україні колишні українські землі. Під час голоду в УРСР 1946-1947 рр. звернувся за допомогою до Й. Сталіна, чим викликав

невдоволення диктатора. Водночас у повоєнний час він запекло керував боротьбою з УПА та націоналістичним підпіллям на Західній Україні, проводив політико-ідеологічні кампанії проти «українського націоналізму» та «безрідного космополітизму» в УРСР. У лютому 1948 р. він ініціював прийняття Верховною Радою СРСР антигуманного закритого указу «Про виселення за межі УРСР осіб, які злісно ухиляються від роботи в сільському господарстві та ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя. Із лютого 1944 року по грудень 1947 року обіймав посаду голови Ради Народних Комісарів УРСР. Під час Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941–1945) входив до складу військових рад Київського особливого військового округу, Південно-Західного фронту, Сталінградського фронту, Південного фронту, Воронежського та Першого Українського фронтів. У 1943 році отримав звання генерал-лейтенанта. Із грудня 1949 року по березень 1953 року займав посаду секретаря ЦК ВКП(б) (із 1952 – КПРС), першого секретаря Московського обласного комітету ВКП(б) КПРС. З березня 1953 року став секретарем, а з вересня 1953 року – першим секретарем ЦК КПРС. Цю посаду він отримав у боротьбі з Л. Берією, заарештованим на липневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС за політичними мотивами, а потім розстріляним.³³

На XX з'їзді КПРС (1956) було започатковано офіційне засудження «культу особи» Й. Сталіна, що поклало початок обережній і суперечливій лібералізації комуністичного режиму. З його ініціативи почалася реабілітація ще живих репресованих, переважно комуністів. У 1957 р. було засуджено «антипартійну групу» сталіністів, до якої входили В. Молотов, Л. Каганович, Г. Маленков та ін. У 1961 році тіло Й. Сталіна було винесено з Мавзолею на Красній площі в Москві та розпочато друк літературних творів з антисталінським пафосом таких авторів, як О. Солженіцин, О. Твардовський, Є. Євтушенко, В. Дудінцев та ін. Його керівна позиція увійшла в історію як

---

³³ Шаповал Ю.І. Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khrushchov_M

одна з найбільш суперечливих серед комуністичних лідерів. Незважаючи на лінію на десталінізацію, він ініціював видання постанови ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про подолання культу особи та його наслідків». Ця постанова свідчила про прагнення нейтралізувати руйнівний вплив його «закритої доповіді» на XX з'їзді КПРС. В СРСР почалися переслідування тих, хто вимагав розкриття злочинів тоталітаризму, почалася антицерковна кампанія, утиски письменників (Б. Пастернака, В. Гроссмана, М. Алігера та ін.), спроби жорстокого «виховання» творчої інтелігенції. М. Хрущов був ініціатором освоєння цілинних земель, перебудови управління промисловістю і сільським господарством (поділу парторганізацій на сільські та промислові), обмеження деяких привілеїв комуністично-радянської номенклатури. Проте ініціативи Хрущова або провалилися й викликали невдоволення (наприклад, форсований посів кукурудзи в неблагополучних регіонах), або з самого початку були непослідовними й навіть мали елементи реформаторського авантюризму. Під його тиском XXII з'їзд КПРС (1961) прийняв III програму партії, яка проголошувала утопічну ідею побудови комунізму в СРСР за 20 років. З його відома були придушені табірні повстання проти жорстоких умов ув'язнення в 1953-54 роках, в яких брали участь політичні в'язні та колишні солдати; у Новочеркаську (нині місто Ростовської області рф; 1962 р.) розстріляно мирні жителі, незадоволені умовами життя. Єдність «соціалістичного табору» підтримувалася жорстокими методами (придушення угорської революції 1956 р. та ін.). Поступово почав формуватися культ самого М. Хрущова, який з березня 1958 року очолив Радю Міністрів СРСР, зосередивши у своїх руках значну владу. Користуючись непослідовністю в його діях, а також враховуючи невдоволення суспільства, його оточення розпочало планомірну роботу з усунення М. Хрущова, що й відбулося на жовтневому (1964 р.) пленумі ЦК КПРС. Після цього і до кінця життя він був фактично ізольований на дачі під

Москвою³⁴.

Г. Хоскінг та А. Водовозов відзначають, що знакові рішення М. Хрущова у зовнішній політиці та внутрішній програмі помітно змінили напрям Радянського Союзу, принісши розрядку напруженості із Заходом і послаблення жорсткого контролю всередині країни. М. Хрущов, який піднявся за правління Й. Сталіна як спеціаліст із сільського господарства, був росіянином, який виріс в Україні. За його правління українці в Москві процвітали. Він вважав само собою зрозумілим, що росіяни мають природне право навчати менш щасливих громадян. Особливо це було помітно в неслов'янських республіках СРСР і в Східній і Південно-Східній Європі. Його національна політика скасувала репресивну політику Й. Сталіна. Він зайнявся долею депортованих національностей і майже всіх реабілітував; висунуті їм Й. Сталіним звинувачення в нелояльності були визнані неправдивими. Це дозволило багатьом національностям повернутися на батьківщину, помітним винятком були німці Волги. (Їхні землі були окуповані росіянами, які, побоюючись конкуренції з боку німців, виступали проти їхнього повернення.) Кримським татарам так само не дозволили повернутися на рідну територію. Їхнє становище ускладнювалося тим, що на зміну їм у Криму прийшли росіяни та українці, а в 1954 році Хрущов передав Україні Крим. Хрущов дотримувався національної теорії, яка припускала, що всі радянські національні групи мають зближуватися і зрештою об'єднатися; росіяни, звичайно, були б домінуючою групою. Теорія була глибоко помилковою. Фактично відбувся розквіт національних культур за правління Хрущова, а також експансія технічної та культурної еліти. Хрущов прагнув просувати себе через свою аграрну політику. Як голова секретаріату партії (який керував повсякденними справами партійної машини) після смерті Сталіна, він міг використовувати цей засіб для просування своїх кампаній. Його рупором була

---

³⁴ Шаповал Ю.І. Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khruschov_M

партійна газета «Правда», а головний противник у боротьбі за владу, Георгій Михайлович Маленков, був досвідченим в адміністрації і очолював уряд. Основним ЗМІ Маленкова були «Ізвестія» («Ізвестія Рад депутатів трудящих СРСР»), урядова газета. Аграрна політика Хрущова передбачала сміливий план швидкого розширення посівних площ зернових. Він вирішив реалізувати цю політику на незайманих землях Північного Кавказу та Західного Сибіру, що лежать як у Росії, так і в Північному Казахстані. Казахське партійне керівництво не захопилося цією ідеєю, оскільки воно не хотіло, щоб у їхній республіці було більше росіян. Керівництво Казахстану було відправлено у відставку, а новим першим секретарем став призначенець Маленкова; незабаром його змінив Леонід І. Брежнєв, протеже Хрущова, який зрештою змінив Хрущова на посаді радянського лідера. Тисячі молодих комуністів прибули до Казахстану, щоб вирощувати зернові там, де раніше нічого не було³⁵.

Хрущовська промова на 20-й з'їзд партії в 1956 році мала далекосяжні наслідки як для зовнішньої, так і для внутрішньої політики. Через його розвінчування політики Й. Сталіна було істотно зруйнувано непогрішимість партії. З'їзд також сформулював ідеологічні реформи, які пом'якшили жорстку зовнішню політику партії. Десталінізація мала несподівані наслідки, особливо у Східній та Південно-Східній Європі в 1956 році, де заворушення набули широкого поширення. Події в Угорщині та в інших місцях розпалили антиросійський вогонь.

М. Хрущов мав подібні невдачі та тріумфи у зовнішній політиці за межами східноєвропейської сфери. Успіхи в освоєнні космосу за його правління викликали захоплення у світовій спільноті. М. Хрущов поліпшив відносини із Заходом, встановивши політику мирного співіснування, яке зрештою призвело до підписання Договору про заборону ядерних випробувань 1963 року. Але він часом був ексцентричним і відвертим, риси,

---

³⁵ Hosking G. A., Vodovozov S. A. The Khrushchev era (1953-64). URL: <https://www.britannica.com/place/Russia/The-Khrushchev-era-1953-64>

які іноді заперечували його власну дипломатичність. Одного разу він з'явився в Організації Об'єднаних Націй і у своїй промові підкреслив свою точку зору, стукнувши черевиком об свій стіл. Така поведінка зміцнювала певні західні упередження щодо грубої, селянської поведінки радянських лідерів і шкодила іміджу росії за кордоном. Неуважні заяви Хрущова час від часу викликали масові заворушення у світі. Він сказав Сполученим Штатам: «Ми вас поховаємо», і похвалився, що його ракети можуть вразити муху над Сполученими Штатами, заяви, які викликали тривогу американців, які згодом збільшили свій оборонний бюджет. Отже, його неоднозначна та непрогнозована поведінка сприяла гонці озброєнь зі США, а не сповільнювати її, що було його основною метою. Його тривожно ризикована політика встановлення ядерної зброї в Кубі для місцевих радянських командирів для відповіді на американські атаки наблизило світ до межі ядерної війни³⁶.

Досліджуючи постать М. Хрущова Ж. Торігіан робить такі висновки щодо характеристики його правління. По-перше, авторитарний інструментарій Хрущова дозволив йому домінувати над іншими членами еліти. Отже, його вага значила набагато більше, ніж просто популярність. По-друге, усунення Хрущова набагато більше залежало від умовних факторів, ніж можна було б очікувати від політологічного наративу про те, що «непопулярна політика та продемонстрована некомпетентність призводять до усунення». По-третє, головним фактором усунення Хрущова були не політичні розбіжності чи невдачі, а його все більш агресивна позиція, яка змусила його опонентів боротися за своє політичне життя. М. Хрущов асоціювався з непопулярною політикою, яка стала політичною відповідальністю. Однак, навіть якщо таке невдоволення існувало, це почуття було далеко не переборним, і воно не було головним мотивом для змовників. Зрештою, вони були змушені діяти проти М. Хрущова, щоб врятувати своє політичне життя,

---

³⁶ Hosking G. A., Vodovozov S. A. The Khrushchev era (1953-64). URL: <https://www.britannica.com/place/Russia/The-Khrushchev-era-1953-64>

а не тому, що мали якісь суттєві політичні розбіжності або вважали його некомпетентним. Найбільш непопулярною політикою Хрущова було його рішення розколоти партію на промисловий і сільськогосподарський сегменти. У доповідній записці до Президії КПРС, пояснюючи це рішення, Хрущов стверджував, що партійні організації занадто часто мали «агітаційний характер»; тобто вони або забагато зосереджувалися на промисловості, а надто мало на сільському господарстві, або навпаки³⁷.

Отже, Микита Сергійович Хрущов (1894–1971) – партійний та державний діяч СРСР. Активіст робітничого руху, член РКП(б) з 1918 року. Працював на Донбасі та займав посади в органах КП(б)У. У 1938-49 рр очолював ЦК КП(б)У, а з 1953 до 1964 року – Генеральний секретар КПРС. Впроваджував реформи в сільському господарстві, індустрії та адміністративній системі. Зазнав кар'єрного відсторонення у 1964 році. М. Хрущов фактично відвів Радянський Союз від суворого сталінського періоду, спробував реформувати промислові міністерства та підпорядковані їм підприємства, але зазнав невдачі. Він виявив, що промислові та місцеві політичні мережі розвинулися, що ускладнило центральній владі нав'язування своєї волі. При ньому відбулося поступове розсіювання влади з Москви на провінцію. Аграрна політика, яка була успішною протягом кількох років, зрештою стала жертвою неврожайних років, що викликало широке невдоволення його політикою.

1.3. Коротка історична довідка про Крим у складі Радянського Союзу до 1954 року

У 1917 році в Криму відбулося декілька процесів – демократична

---

³⁷ Torigian J. “You Don't Know Khrushchev Well”: The Ouster of the Soviet Leader as a Challenge to Recent Scholarship on Authoritarian Politics. *Journal of Cold War Studies*. 2022; 24 (1): 78–115. doi: URL: https://doi.org/10.1162/jcws_a_01043

революція, українізація та відродження національної державності кримських татар. У грудні Перший Курултай прийняв рішення про створення Кримськотатарської Народної Республіки та створення національного уряду кримських татар. Однак у січні 1918 року більшовицька армія окупувала територію півострова й розпочала червоний терор. Більшовики втратили контроль над Кримом у квітні 1918 року в результаті спільних боїв між українською армією під проводом Петра Болбочана, німецькою армією та протестуючими кримськими татарами. Чорноморський флот підняв український прапор 29 квітня 1918 р. Переговори про приєднання Криму до Української Держави тривали до осені 1918 р. У 1919-1920 рр. територія півострова перетворилася на поле битви між Червоною та Білою арміями, і Червона Армія остаточно перемогла. У 1921 році Крим було перетворено в автономну адміністративну одиницю Росії. Під час Другої світової війни з 1941 по 1945 роки Крим перебував під німецькою окупацією. Після вигнання нацистської армії Москва безпідставно звинуватила кримськотатарський народ у співпраці з нацистами³⁸. Усе кримськотатарське населення було примусово депортовано в «Sürgün» (кримськотатарське заслання) до Середньої Азії радянським урядом Й. Сталіна як форму колективного покарання на тій підставі, що вони нібито співпрацювали з нацистськими окупаційними військами та сформував пронімецькі татарські легіони³⁹. 26 червня того ж року вірменське, болгарське та грецьке населення також було депортовано до Середньої Азії, частково до Уфи та її околиць на Уралі. Всього було депортовано понад 230 тис. осіб – приблизно п'яту частину населення Кримського півострова на той час – переважно до Узбекистану. Також було вигнано 14 300 греків, 12 075 болгар і близько 10 000 вірмен. До кінця літа 1944 року етнічна чистка Криму була завершена. У 1967 році кримських татар було реабілітовано, але їм було заборонено легальне повернення на

---

³⁸ The historical background. Crimea-platform. URL: <https://crimea-platform.org/en/krim-do-okupaciyi/istorichnij-ekskurs/>.

³⁹ Subtelny O.. Ukraine: A History (3rd edition). Toronto: University of Toronto Press. 2000. 600 pp. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Subtelny_Orest/Ukraine_a_history_anhl/

батьківщину до останніх днів Радянського Союзу. Депортацію офіційно визнали геноцидом Україна та ще три країни в період з 2015 по 2019 рік. Півострів заселяли інші народи, переважно росіяни та українці. Сучасні експерти кажуть, що депортація була частиною радянського плану отримати доступ до Дарданелл і придбати територію в Туреччині, де татари були тюркськими етнічними родичами, або виселити меншини з прикордонних регіонів Радянського Союзу⁴⁰. Майже 8 тисяч кримських татар загинуло під час депортації, а десятки тисяч загинули згодом через важкі умови заслання⁴¹.

[45] Депортація кримських татар призвела до залишення 80 000 домогосподарств і 360 000 десятин землі. Ця депортація переросла в геноцид, оскільки в перші роки депортації загинуло 20-25% кримських татар. Депортували також представників інших етнічних груп – німців (з 1941 р.), італійців (з 1942 р.), болгар, вірмен, греків та іноземців (1944 р.). Радянська влада почала замінювати депортованих корінних мешканців Криму людьми, лояльними до Кремля, переважно з Росії. Це повністю змінило етичну структуру півострова. Була знищена і пам'ять про колишніх власників цих земель. Майже 80 відсотків споконвічних кримськотатарських поселень отримали нові радянські назви⁴².

30 червня 1945 року автономну республіку без назви національності було понижено до області (провінційне значення) у складі російської РФСР. Розпочато процес детатаризації Криму, щоб видалити пам'ять про татар, включаючи масову зміну назви великої території. більшість топонімів, які отримали слов'янські та комуністичні назви. Дуже небагатьом населеним пунктам – Бахчисарай, Джанкой, Ішюн, Алушта, Алупка та Саки – повернули свої початкові назви після розпаду Радянського Союзу⁴³.

⁴⁰ Bezverkha A. Reinstating Social Borders between the Slavic Majority and the Tatar Population of Crimea: Media Representation of the Contested Memory of the Crimean Tatars' Deportation". *Journal of Borderlands Studies*. 2017. 32 (2): p. 127

⁴¹ Rywkin M. *Moscow's lost empire*. M.E. Sharpe, Armonk, NY, 1994. P. 67

⁴² The historical background. Crimea-platform. URL: <https://crimea-platform.org/en/krim-do-okupaciyi/istorichnij-ekskurs/>.

⁴³ Polian Pavel *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Central European University Press. 2004. P. 152

Таким чином, офіційно Крим став автономною республікою в складі РСФРР в 1921 році. Специфіка Кримської Автономної Республіки полягала у тому, що історично вона була місцем проживання різних етнічних груп, зокрема кримських татар, росіян, українців та інших національностей. Вплив цих різноманітних культур формував унікальний соціальний та культурний ландшафт регіону. Депортація населення в 1944 році — це масова репресивна акція, яку провів радянський уряд за часів Й. Сталіна під час Другої світової війни. Однією з таких масових депортацій була депортація кримських татар. 29 травня 1944 року, під час німецько-радянської війни, Сталін підписав указ про депортацію кримських татар з Криму, обґрунтовуючи це звинуваченням у співпраці з нацистами. Протягом кількох днів, починаючи з 18 травня, радянські війська та НКВС розпочали масову депортацію кримських татар. Населення було виселено зі своїх домів і відправлено на роботу в різні регіони СРСР, переважно в Середню Азію. Загальна чисельність депортованих перевищила 200 тис. осіб, у тому числі новонароджених. Депортація призвела до великих людських втрат та страждань для кримськотатарського народу. Багато з них померли внаслідок несприятливих умов переселення, голоду та хвороб. Ті, хто вижив, стикнулися з важкими умовами у нових місцях проживання та систематичними порушеннями їх прав та свобод. Після депортації кримських татар у 1944 році, велику частину їх майна та житла конфісковано радянською владою. Багато селищ і міст стали місцем нового поселення для інших груп населення. Щоб замінити виселених кримських татар, радянська влада заселяла їхні будинки та села колоністами з інших регіонів СРСР, в тому числі росіянами та українцями. Цей процес заміщення населення змінив національний склад півострову. Відновлення економіки та інфраструктури після війни відбувалося під керівництвом радянської влади. До 1954 року Крим залишався регіоном з різноманітним етнічним складом, а його економіка і культура формувались під впливом різних національностей, що проживали тут. Передача Криму до складу України стала однією з етапів його історії та визначила подальший хід подій.

1.4. Соціально-економічні проблеми в Криму як прагматична основа для прийняття рішення про його передачу до складу України

Кримський півострів мав численні проблеми у відродженні економіки та соціальної сфери, що виникли після закінчення Другої світової війни. У цей період були реалізовані масштабні проекти по відбудові економіки СРСР, яка зазнала величезних втрат як внаслідок бойових дій під час війни, так і внаслідок людських втрат і мобілізації ресурсів, необхідних для забезпечення перемоги. Однак, здійснюючи політику відбудови економіки, радянський уряд ставив перед собою ряд глобальних завдань, реалізація яких мала специфіку на різних територіях відповідно до регіональних особливостей. Власне, ця специфіка була виявлена в Криму. Радянський підхід у період домінування вертикально інтегрованої командно-управлінської системи пізнього сталінського періоду не забезпечував високої ефективності. Радянська система управління здебільшого справлялася з масштабним будівництвом, тому процес реконструкції здійснювався у формі масштабних проектів, ініційованих урядом СРСР у територіальних районах, на базі яких будували комплекси великими економічними силами. Так, зокрема, досить успішним було створення великих господарських комплексів на територіальній основі Донбасу та Придніпров'я, але значно складнішою була ситуація зі створенням господарських комплексів на територіальній основі південних областей України. Водночас виявилось, що в умовах післявоєнної відбудови економіки створення окремого територіально-господарського комплексу на території Криму виявилось абсолютно неможливим. Основні фактори, які перешкождали формуванню господарського комплексу на територіальній основі Криму, включали демографічні проблеми, складні кліматичні умови і, головне, нездатність урядів як СРСР, так і РСФРР забезпечити надійне та ефективне управління процесами соціально-економічної реконструкції

Криму⁴⁴.

Передача Криму з-під юрисдикції Росії під українську юрисдикцію була частиною спроби повторно заселити та відбудувати півострів після руйнувань під час війни. До кінця 1950-х років, хоча кількість жителів Криму майже перевищила довоєнну, сільське населення все ще було значно меншим, ніж у 1939 році. Жертва під час Другої світової війни та еміграція до міст призвела до нестачі робочої сили в радянському селі. Проблема ще більше загострилася, коли радянські лідери прагнули збільшити сільськогосподарське виробництво. Разом із Цілинними Землями та частинами Північного Кавказу, дефіцит сільськогосподарської робочої сили був особливо гострим у Криму, оскільки півострів втратив чверть свого населення під час депортації в місцях заслання.. Водночас було вжито різноманітних адміністративних заходів для покращення роботи аграрного сектору. Хоча переселення селян із перенаселених у малонаселені частини СРСР загалом входило до компетенції центральної переселенської комісії в Москві, українська влада в Києві відіграла провідну роль у вирішенні демографічної кризи Криму. Це пояснюється тим, що в Україні був порівняно великий надлишок робочої сили в сільському господарстві, її жителі добровільно переїжджали до Криму і, на відміну від своїх російських колег, влада республіканського рівня в Україні була готова фінансувати розвиток сільської інфраструктури. Крим встановив міцні демографічні зв'язки з Україною протягом 1950-х років. Більшість сімей, які прибули до Криму в 1950 і 1951 роках, походили з РРФСР, але центральні області України перетворилися на найважливіше джерело нової робочої сили для півострова в 1952 році, коли місцева влада прийняла 1576 сімей з України та 1311 сімей з Росії. Крим ще більше покладався на трудові резерви України після переходу з-під російської юрисдикції до української. За дев'ять місяців 1954 року кримська влада зареєструвала 392 нові сім'ї з Росії та 905 нових сімей з України. З 1955 по 1959 рік в Криму осіло 17 тис. сімей з України,

---

⁴⁴ Іванець А. Повоєнна відбудова Криму як новий етап його соціально-економічної інтеграції з Україною. Українознавство. 2020. №3 (76), С. 235

половина з них – із україномовних західних районів республіки. Хоча росіян все ще переважало українців на півострові, а нові прибулі з України, без сумніву, включали людей, ідентифікованих як росіяни у своїх внутрішніх паспортах, кількість українців у Криму зростала значно швидшими темпами, ніж кількість росіян протягом 1950-х років. Зростаюча залежність Криму від української праці стала наслідком спроб Микити Хрущова реформувати радянське сільське господарство. На відміну від республіки російської федерації, де плани Хрущова щодо об'єднання колгоспів у більші сільськогосподарські поселення майже зупинилися, влада ліквідувала значно більшу кількість маленьких і нібито нежиттєздатних сіл у центральній частині України та, особливо, на заході. Переселення почалося відразу після вигнання кримських татар⁴⁵.

Перед Другою світовою війною та вигнанням кримських татар радянські громадяни, ідентифіковані як «російські» у своїх внутрішніх паспортах, становили 49% радянських громадян у Криму; Українці становили менше 14% місцевого населення. В абсолютних цифрах у 1940-1950-х роках на півострів прибуло більше етнічних росіян, ніж українців. До 1959 року громадяни, яких ідентифікували як «російських» та «українців», становили відповідно 71% та 22% населення Криму, і більшість населених пунктів на півострові мала явну російську більшість. І все ж Україна була ключовою для демографічного зростання Криму. З 1939 по 1959 рік кількість українців у Криму зросла на 74% з 153,5 тис. до 267,7 тис. осіб, а росіян – на 54% з 557,5 тис. до 858,3 тис. осіб. Політика радянської ідентичності вкорінили селянські громади й фактично звільнили сільськогосподарську працю. Між 1950 і 1953 роками більшість колгоспників, які успішно осіли в Криму, приїхали на півострів цілими своїми сільськогосподарськими бригадами або колгоспами, які були розпущені в інших місцях, особливо в Сумській і Чернівецькій областях. Тим часом поселенці, які переїхали до Криму окремими сім'ями, мали набагато

---

⁴⁵ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 130

меншу ймовірність залишитися там надовго. Оскільки Хрущов надавав перевагу позитивним стимулам, а не примусу для підвищення ефективності праці в селі, влада в Києві підкреслювала, що Україна є найнадійнішим джерелом колгоспників, які зголосилися переселитися до Криму. Перед смертю Сталіна Київ відправляв селян із перенаселених районів республіки до таких віддалених областей СРСР, як Карелія, Сахалін, Хабаровськ⁴⁶.

Роль України в Криму була передусім економічною. Для старожилів легітимність української влади ґрунтувалася на обіцянках налагодити місцеве сільське господарство. Відразу після переходу з Росії до України місцеві жителі відвідали спеціальні агітаційні збори, де деякі учасники публічно висловлювали сподівання, що Україна покращить постачання сільськогосподарської продукції⁴⁷. Щоб підкреслити тісні економічні зв'язки між Кримом та Україною, влада закликала місцевих жителів допомагати збирати врожай на материковій Україні⁴⁸. Тим часом представники кримської інтелігенції, які займаються сільськогосподарськими та біологічними дослідженнями, дивилися на українську адміністрацію з сумішню надії та страху, прагнучи отримати більше фінансування та захистити свої робочі місця шляхом ребрендування себе як важливої частини радянської України. наукових спільнот. Партійні лідери Сімферополя скаржилися, що в РРФСР нехтують місцевим відділенням Академії наук. Це призвело до зниження податків, підвищення заготівельних цін і збільшення присутності партійного активу на селі⁴⁹.

Здебільшого ця тактика не спрацювала. Зменшення кількості колгоспів протягом 1950-х років без фактичного укрупнення селянських поселень означало, що політичне та соціальне життя колгоспів дедалі більше

---

⁴⁶ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 131

⁴⁷ Бажан О. Г., Бажан О. В., Боряк Г. В., Смолій В. А. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015) : зб. док. та матеріалів Київ: Інститут історії НАН України, 2016. С. 173-174

⁴⁸ Бажан О. Г., Бажан О. В., Боряк Г. В., Смолій В. А. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015) : зб. док. та матеріалів Київ: Інститут історії НАН України, 2016. С. 103-107

⁴⁹ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 131

зосереджувалося в центрі господарства, а окраїнні села, що належали одному колгоспу, залишалися осторонь. Сподівалися, що кримські вчені отримають більше можливостей для проведення досліджень, життєво важливих для розвитку місцевого сільського господарства, в рамках Української академії наук. Оскільки в середині 1950-х поширювалися побоювання, що Київ розпустить місцеві науково-дослідні інститути, кримські біологи намагалися захистити свої статуси, підкреслюючи, що їхня робота принесе користь не лише півострову, але й усьому півдню України, з яким Крим мав схожі кліматичні умови. Для нових поселенців у Криму встановлення радянської української адміністрації поширювало обіцянку покращення добробуту. Протягом 1950-х і на початку 1960-х років влада покладалася на лідерів місцевих громад, щоб заохотити сільських жителів України переселятися на півострів. Ці лідери думок їздили до Криму, а потім організовували спеціальні агітаційні збори у своїх колгоспах або писали листи друзям і родичам додому, в яких хвалили нібито високу якість життя у своїх нових селах. Регіональна ідентичність і громадські зв'язки з материкової України були таким чином мобілізовані, щоб спонукати колгоспників мріяти про краще радянське майбутнє в Криму. Колгоспники, які серйозно сприймали радянські обіцянки про добробут у Криму, значною мірою поклалися на республіканську владу в Києві. Після того, як у 1946 році рішення про колгоспні інвестиції було передано на республіканський рівень, Київ інвестував у розвиток нових, більших колгоспів, тоді як російська влада, значною мірою під впливом головного суперника М. Хрущова Г. Маленкова, чинила опір спробам збільшити державне фінансування інфраструктури в села. Тому не дивно, що сільське господарство Криму мало покращилося за роки до переходу від Росії до України⁵⁰.

За даними влади в Києві, до 1954 року в сільській місцевості Криму було побудовано небагато будинків, і новоприбулі часто опинялися бездомними.

---

⁵⁰ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 131-132

Щоб виправити ситуацію, Київський Центральний Комітет розробив амбітні плани будівництва нових будинків у колгоспах між 1954 і 1958 роками, надання позик, які дозволили б колгоспам відновити існуючу інфраструктуру, а також розширення податкових звільнень для нових сільськогосподарських поселенців у Криму на два-чотири роки. Київ обіцяв відповідати за організацію та часткове фінансування будівництва нових шкіл і дитсадків, переважно в сільській місцевості Криму. Окрім цих покращень якості життя в сільській місцевості, Київ також відповідав за підвищення сільськогосподарської продукції. У середині 1950-х років республіканська влада розглядала сади, виноградники та тютюнові плантації як найважливішу частину місцевої економіки, передбачаючи, що нові іригаційні системи дозволять збільшити тільки фруктові сади з 17,1 тис. га в 1954 році до 30,6 тис. гектарів у 1958 р., а також нарікаючи на той факт, що фактична площа садів під культурою була на дванадцять відсотків нижчою, ніж до Другої світової війни. Відповідно, українські республіканські установи планували та будували новий канал для розширення зрошуваних площ у північних степових регіонах Криму. Українській владі в Києві також було доручено відбудувати міський Крим. Незважаючи на масштабні руйнування під час війни, після 1945 року нових лікарень не було побудовано; кількість шкіл у 1954 р. була ще меншою, ніж у 1940 р.; а неефективні системи водопостачання та каналізації призвели до того, що кримські пляжі вкрилися екскрементами. Український уряд планував великі інвестиційні проекти. Розбудова кримських міст вимагала подальшого переселення з материкової України та інших частин СРСР. У міру того, як подорожі на відпочинок зростали, населення кримських прибережних курортних міст Ялти, Алушти, Алупки та Сімеїзу мало зрости з 46 000 до 68 000 у другій половині 1950-х років. Деякі проекти розвитку міст вимагали значних фінансових зобов'язань з боку Українського республіканського бюджету. Наприклад, Київ планував покрити понад шістьдесят відсотків витрат на будівництво нових лікарень та іншої медичної інфраструктури. В інших випадках, таких як відбудова міста Севастополя між 1955 і 1958 роками,

більшість коштів заплановано з центрального радянського бюджету. Проте гроші не були найбільшою проблемою у відбудові Криму. Фінансові ресурси, спрямовані на проекти реконструкції півострова, з року в рік залишалися невикористаними, оскільки влада не змогла забезпечити як будівельні матеріали, так і робочу силу, необхідну для їх фактичного витрачання. Тому українські міністерства та підприємства республіканського рівня повинні були організувати будівельні роботи та надавати інженерів та інших спеціалістів для забезпечення розвитку житлового фонду, санаторіїв та культурних закладів для обслуговування як місцевих жителів, так і туристів⁵¹.

У праці П. Сацького⁵² виявлено ключові масштабні програми відбудови економіки, що дозволило не лише перенести досвід організації управління виконанням великих програм соціально-економічного розвитку з території України в Крим, а й створити інфраструктурні передумови для приєднання півострова до УРСР. Зокрема, в період після закінчення Другої світової війни в південних областях УРСР відбувається відбудова енергетики і, як наголошується в роботі, відбудова цієї галузі на принципово нових засадах з перспективою поширення територіальної сфери його реалізації на Крим. Так само з реалізацією програми енергетичного будівництва 1947 р. почалося планування будівництва великої зрошувальної системи південних областей України та території Криму. Причому керівництво УРСР не обмежується виконанням завдань центру з підготовки пропозицій влітку 1947 р. щодо зрошення півдня України, а включає й питання водопостачання Криму. Ця програма активно реалізовувалась із початком у 1950 р. будівництва Південноукраїнського та Північно-Кримського каналів та зрошувальної системи південних областей України та північних областей Криму, реалізовується Головним управлінням Укрводбуду УРСР. У цих умовах керівництво УРСР взяло на себе функцію горизонтального управління та,

---

⁵¹ Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 131-132

⁵² Сацький П. В. «Крим: шлях до України(1945–1954 рр.): монографія». Київ: КНЕУ, 2019. 522 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/1b54a778-8371-4db5-be66-21c6e6e7834f>

зокрема, ініціювало проекти постанов уряду УРСР, які визначали функції у здійсненні цієї «структури комунізму» для всіх міністерств, у тому числі й для Кримської області. в межах власної територіальної компетенції. Водночас за активної участі керівництва УРСР розробляється програма розвитку системи залізничного та автомобільного сполучення Криму з українським континентом. При цьому існували різні аспекти лобістської діяльності керівництва УРСР у вищих органах влади СРСР, яка була необхідною в умовах вертикально інтегрованої командно-адміністративної системи пізнього сталінського періоду на користь інтересів Криму, зокрема відбудови Севастополя.

За кілька місяців до указу про приєднання інформація про Україну все частіше з'являлася в кримських газетах. Кримські ЗМІ подавали матеріали про життя в Україні, про відбудований Київ, про промислові міста тощо. Складалося враження, що кримчани свідомо готувалися до великих змін. Для того, щоб контролювати ситуацію, ЦК Компартії України вирішив з'ясувати реакцію населення Криму та України на постанову та закон про включення Кримської області до складу України. Для цього було ініційовано обговорення цього питання в найбільших територіальних партійних організаціях. Результати цих дискусій і опитувань громадської думки залишилися за кадром. Довгий час існувало переконання, що про Крим у суспільстві не йдеться. Проте нещодавно опублікована інформація про індивідуальні та колективні відповіді показова. В колгоспі Сталін з Красногвардської області, обговорюючи цю подію, наголошував, що Крим вже був практично тісно пов'язаний з Україною і отримує від неї насіння, картоплю і завжди відчувають її підтримку, учасники засідання чітко підтримали Указ. Інформація про реакцію населення свідчить про стурбованість деяких мешканців Південнобережжя та Сімферополя. У доповіді обкому ЦК КП України зазначалося, що багато говорять про те, що викладання у всіх середніх і вищих школах буде вестися українською мовою, всі назви установ, лікарень, ветеринарних клінік та магазини також будуть українською мовою. Тоді в

Криму активно поширювалися чутки про швидке закриття популярного серед кримчан Сімферопольського російського драматичного театру та переведення його на територію росії. Ці чутки підбурили частину кримської інтелігенції та налаштували її проти України. Жителів півострова тоді особливо цікавило, чи залишиться Крим окремою областю, чи приєднають його до Мелітополя, чи збільшиться територія регіону за рахунок сусідніх Херсонської та Запорізької областей Криму. Людей хвилювало, як перепідпорядкування Криму вплине на постачання регіону товарами, рівень заробітної плати, кількість штатних працівників тощо. Севастопольців насамперед цікавило, чи залишиться їхнє місто під контролем російської республіки⁵³

Отже, під час реалізації широкомасштабних програм на українському континенті, як викладено в монографії П. Сацького, протягом перших двох повоєнних п'ятирічок відбувалося формування цілісного суспільно-господарського комплексу за територіальною ознакою Південних регіонів. Цей процес відбувався на новій або оновленій економічній та інфраструктурній основі України та Криму. Традиційні тісні соціально-економічні зв'язки Криму з Північним Причорномор'ям і Приазов'ям отримали новий імпульс і нову технологічну базу. Після включення Криму до складу Української РСР у 1954 році створений у попередні роки господарський комплекс продовжив свій розвиток у цілісній політико-адміністративній системі.

Висновки до розділу 1

У першому розділі досліджено історичні передумови прийняття рішення про входження Кримського півострову до складу України, що дозволило зробити такі висновки:

1) у середині ХХ століття Україна, як частина Радянського Союзу, взаємодіяла на міжнародній арені, але її позиції були обмежені Ялтинською

---

⁵³ Вольвач П. Передача Криму Україні: за лаштунками. Газета «Кримська світлиця», 2017 рік, випуск № 30. URL: <https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsa/peredatcha-krymu> (дата звернення: 28.11.2023)

конференцією, підкреслюючи залежність від Кремля. Період холодної війни та післявоєнна реконструкція призвели до територіальних змін та реіндустріалізації в СРСР, включаючи Україну. Проте, соціальні труднощі та проблеми управління лишалися важливими викликами. Взаємодія на міжнародній арені та внутрішні проблеми визначали розвиток України, підкреслюючи необхідність системних змін.

2) Микита Хрущов, визначний радянський діяч, мав складну політичну кар'єру, розпочавши як шахтар і зайнявши перше місце в комуністичній партії. Його лідерство включало інкорпорацію Західної України, боротьбу з УПА та реформи в управлінні. На XX з'їзді КПРС у 1956 році він розпочав дедалінізацію, але його лібералізаційні заходи були неоднозначними. Внутрішньополітичні рішення Хрущова, такі як розкол партії та пригнічення опозиції, викликали суперечливі реакції. Його дії у зовнішній політиці включали поліпшення відносин з Заходом, але призвели до кризи на Кубі та гонки озброєнь. Усунення Хрущова було результатом його агресивної позиції та необхідності врятувати політичне життя опонентів. Його правління залишило помітний слід у внутрішній та зовнішній політиці, викликаючи як підтримку, так і невдоволення серед суспільства.

3) Кримський півострів має складну історію в контексті радянської політики, втрат та перетворень, які мали вагомий вплив на подальші події в регіоні. 30 червня 1945 року, після закінчення Другої світової війни, Крим, який раніше був автономною республікою, був понижений до області в складі російської федерації. Розпочався процес детатаризації, спрямований на видалення слідів татар та зміну топонімів. Масова депортація кримських татар 1944 року призвела до серйозних людських втрат та зміни етнічного складу півострова, де було конфісковано майно та змінено назви багатьох населених пунктів. Цей процес також спричинив заміну виселених кримських татар колоністами з інших регіонів, змінюючи національний характер регіону. Передача Криму до складу України в 1954 році визначила подальший розвиток подій в історії півострова.

4) У 1954 році передача Криму до складу України вирішила соціально-економічні проблеми півострова після Другої світової війни. Українська влада активно залучала робочу силу для відновлення економіки та розвитку сільськогосподарського сектору, сприяла демографічному зростанню та поліпшенню економічного становища Криму. Впроваджені програми житлового та інфраструктурного розвитку сприяли інтеграції півострова в Україну. Однак існували виклики, такі як нестача ресурсів та технологічні обмеження і стурбованість населення майбутнім приєднанням

РОЗДІЛ II.

РІШЕННЯ ПРО ПРИЄДНАННЯ ПІВОСТРОВУ КРИМ ДО ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ФАКТИ ТА МІФИ

2.1. Прийняття рішення про передачу півострова Крим до складу України

Датою передачі Криму прийнято вважати 19 лютого 1954 р. Цього дня Президія Верховної Ради СРСР виконала вимогу Президії ЦК КПРС – видала Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР». Але юридично Крим відійшов до України пізніше і за іншим документом. Адже повноваження змінювати територію мала Верховна Рада СРСР, а не її Президія. І перехід області до іншої республіки міг відбутися лише на підставі закону, а не указу Президії. Такий закон був прийнятий на сесії Верховної Ради СРСР 26 квітня 1954 р. і затверджував зміни до конституцій РРФСР і УРСР щодо складу їх територій. Лише тоді Крим фактично став частиною України.

Тож, формальна точка відліку – 25 січня 1954 року. Цього дня в Москві зібралася Президія ЦК КПРС (як тоді називалося Політбюро). На засіданні було схвалено проект указу, який найближчим часом буде виданий Президією Верховної Ради СРСР. Назва: «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». У мотивації передачі півострова не йшлося ні про «подарунок» Україні до 300-річчя Переяславської ради, ні про зміцнення таким чином дружби між Україною та Росією (усі ці міфи були вигадані пізніше). Йшлося про цілком прагматичні речі: «З урахуванням територіальної привабливості Кримської області для УРСР, спільності економіки та тісних економічних і культурних зв'язків між Кримською областю та УРСР»⁵⁴.

---

⁵⁴ Цалик С. Блог історика: 1954 рік. Чому Крим перейшов до України. 19 лютого 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-43109792>

Звичайно, рішення керівної партії – єдиної в СРСР – не мало юридичної сили. Однак це мало важливі наслідки, оскільки керівники Радянського Союзу та республік були членами цієї партії. Її рішення стало поштовхом до дії. Відповідні постанови прийняли державні структури – уряди та парламенти УРСР, РРФСР та УРСР. Вони буквально повторили партійне формулювання щодо підстав передачі Кримської області Україні⁵⁵.

Основою для всіх цих рішень став указ Президії ВР СРСР від 19 лютого 1954 року про те, що враховуючи єдність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю та УРСР. Ухваливши Закон СРСР, опублікований 28 квітня 1954 р., ВР СРСР водночас запропонувала внести відповідні зміни до статей 22 і 23 Конституції СРСР, якими визначився новий правовий статус Кримської області.

Досліджуючи початковий указ Президії щодо передачі, часто стверджуються, що видання цього указу було особистою ініціативою першого секретаря ЦК Компартії України Микити Хрущова, який мав тісні зв'язки з Україною, але сучасні історики стверджують, що таке твердження не відповідає дійсності⁵⁶.

На думку деяких українських дослідників, міграція українців була вимушеним заходом через складну економічну ситуацію на Кримському півострові внаслідок післявоєнного колапсу та нестачу робочої сили після виселення кримських татар⁵⁷.

Так як російським регіонам бракувало управлінських навичок для розвитку степового Криму, у 1954 році Кримську область було передано Україні з приписом «з урахуванням економічної спільності, територіальної близькості та тісних економічних і культурних зв'язків між Кримською

⁵⁵ Цалик С. Блог історика: 1954 рік. Чому Крим перейшов до України. 19 лютого 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-43109792>

⁵⁶ Лашенко О., Бадюк О. Міфи про передачу Криму в 1954 році: «Це зовсім не подарунок Україні від «п'яного Хрущова». Крим.Реалії. 20 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/peredacha-krymu-ursr-v-1954-rotsi-mify-i-pravda-ukrajina-rosija/31113253.html>

⁵⁷ Вольвач П. Каким был «подарок Хрущева». Как Украина отстроила Крым. Часть первая. URL: <https://argumentua.com/stati/kakim-by-l-podarok-khrushcheva-kak-ukraina-otstroila-krym-chast-pervaya>

областю та Українською РСР». Хронологія процесу прийняття рішення про передачу півострова Крим представлена на рис. 2.1.

25 січня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> на засіданні Президії ЦК КПРС було затверджено проєкт Указу Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР
•5 лютого 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> відбулось засідання Ради Міністрів РРФСР. На якому була прийнята постанова про передачу Криму до УРСР. Того ж дня Президія Верховної Ради РРФСР ухвалила передати Кримську область Українській РСР.
•13 лютого 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> була прийнята Постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 13 лютого 1954 року «Про подання Президії Верховної Ради Російської РФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР»
•19 лютого 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР»
•16 квітня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> секретар Кримського обласного комітету КПУ Дмитро Полянський звертається до ЦК КПУ з проханням підтвердити статус Севастополя як міста республіканського значення в складі УРСР
•26 квітня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> Верховна Рада СРСР законом «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» затвердила указ Президії і внесла відповідні зміни до статті 22 і 23 Конституції СРСР. Головував на засіданні про передачу Кримської області Г. М. Маленков, указ від 19 лютого та закон від 26 квітня підписав голова Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилов
•26 квітня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> затвердження Закону СРСР від 26.04.1954 р. «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР».
•2 червня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> в РРФСР прийняли Закон про внесення змін та доповнень до статті 14 Конституції РРФСР, за яким Кримська область уже не входила до її складу
•17 червня 1954 р.	<ul style="list-style-type: none"> Верховна Рада УРСР прийняла Закон про внесення змін та доповнень до статті 18 Конституції УРСР, за яким Кримська область увійшла до складу Української РСР

Рис. 2.1. Хронологія процесу прийняття рішення про передачу півострова Крим

Джерело: складено на основі⁵⁸

⁵⁸ Офіційний сайт газети Радянська Росія – ЗАБУТИЙ ПАТРІОТ КРИМУ. Архів оригіналу за 14 березня 2014.

На рис. 2.1. представлено хронологічний етап, яким юридично завершено процес передачі Криму. Цим юридично завершено переселення області та міста Крим.

З 1954 до 1991 років Крим перебував у складі Радянської України. За результатами референдуму 12 лютого 1991 року Кримська РСР була відновлена і нині входила до складу Української РСР. 5 травня 1992 року Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла Декларацію «Про Закон про проголошення державної незалежності Республіки Крим». Оскільки ці та інші документи не відповідали Конституції України, у березні 1995 року Верховна Рада України скасувала Конституцію Автономної Республіки Крим. Верховна Рада РФ своєю постановою від 21 травня 1992 року «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році» визнала постанову Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» такою, що не відповідала Конституції РРФСР, а тому не може мати юридичної сили⁵⁹.

URL: <http://sovross.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=596300>; Постанова Ради Міністрів РРФСР про передачу Криму до УРСР від 5 лютого 1954 року № 156. URL: <https://cutt.ly/nwHRfY3m>; Постанова Президії Верховної Ради РРФСР про передачу Криму до УРСР від 5 лютого 1954 року. URL: <https://cutt.ly/LwHRfXRh>; Передача Крима. URL: <http://sevkrimrus.narod.ru/textstes/vozvrat.htm#41>; Протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 року. URL: <https://cutt.ly/UwHRgEzM>; Постанова Президії ВР УРСР від 13.02.1954 «Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу УРСР». URL: <https://cutt.ly/5wHRgAFD>; Указ ПВР СРСР від 19.02.1954 «Указ ПВР СРСР від 19.02.1954 «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР»» ». URL: <https://cutt.ly/6wHRhWHq>; Як це було: Хронологія передачі Криму до складу України в 1954 році URL: https://www.20khvylyn.com/past/archive/archive_23136.html; Лист секретаря Кримського обкому КПУ від 16.04.1954 р. до ЦК КПУ про підтвердження статусу Севастополя. URL: <https://cutt.ly/4wHRgDbo>; Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР. Архів оригіналу за 18 березня 2014. <https://web.archive.org/web/20140318004720/http://www.bestpravo.ru/sssrgn-praktika/r7p.htm>; Закон СРСР від 26.04.1954 «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР». <https://cutt.ly/mwHRg1EO>; Из протокола N 49 заседания Президиума ЦК КПСС о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. Как это делалось. Российская газета. 19 лютого 2004. Архів оригіналу за 22 березня 2014. <https://web.archive.org/web/20140322010356/http://www.rg.ru/2004/02/19/sssrgn.html>; Кречетников А. (18 лютого 2014). "Царский подарок": 60 передаче Крыма Украине. BBC. Архів оригіналу за 19 березня 2014. https://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/02/140217_crimea_ukraine_transfer.shtml?ocid=wsrussian_na_sponsoredlink_rambler_homepage_partner; Закон СРСР від 26.04.1954 «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР» URL: <https://cutt.ly/6wHRg3NB>; Закон РРФСР від 02.06.1954 «Про внесення змін та доповнень у статтю 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР». URL: <https://cutt.ly/KwHRg6YJ>; Закон УРСР від 17.06.1954 «Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР»; Про Постанову Верховної Ради Республіки Крим "Про Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2307-12>;

⁵⁹ Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году». Собрание

Що стосується Севастополя, то 9 липня 1993 року Верховна Рада Російської Федерації прийняла постанову «Про статус міста Севастополь», надавши місту федеральний статус. Будапештський меморандум від 5 грудня 1994 року передбачав відмову України від ядерної зброї. Країни-гаранти, в тому числі російська федерація, зобов'язалися поважати та захищати територіальну цілісність України відповідно до чинних договорів. Це означає, що Російська Федерація не має офіційних територіальних претензій до України⁶⁰.

Аналізуючи різні думки щодо історії Криму та його приєднання до України у 1954 році, визначимо основні точки зору представників різних груп:

1) Юрій Шаповал (український історик, доктор наук) – визначає, що Крим є історичною батьківщиною кримських татар, під час депортації 1944 року кримські татари стали жертвами жорстокого обходження, Хрущов пропонував раціональне рішення щодо введення Криму до складу УРСР, перепідпорядкування Криму УРСР стало інструментом імперського реваншу Росії та тиску на Україну;

2) Микола Семена (журналіст із Криму) – вважає, що Росія штучно нагнітала тему про належність Криму після 1991 року, сепаратисти продовжували б орієнтуватися на Україну, якби не підтримка з Москви, катастрофа 2014 року була інспірована Кремлем;

3) Давид Аксельрод (севастопольський журналіст) – стверджує, що севастопольці не надають великого значення подіям 1954 року, у Севастополі формувалася міська ідентичність, відокремлення від Криму, путінські заяви про забуття міста є несправедливими в контексті місцевої ідентичності.

4) Максим Блант (російський економічний оглядач) – перепідпорядкування Криму УРСР у 1954 році вбачає як технічне рішення,

---

законодательства Российской Федерации. 21 травня 1992. Архів оригіналу за 6 жовтня 2016. URL: <https://web.archive.org/web/20161006035124/http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1992022000&docid=73>

⁶⁰ Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О статусе города Севастополя». Собрание законодательства Российской Федерации. 9 липня 1993. Архів оригіналу за 25 грудня 2016. URL: [2016.http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1993029000&docid=1542](http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1993029000&docid=1542)

адже інфраструктурно було простіше забезпечити Крим усім необхідним через Україну, спроба анексії 2014 року призвела до негативних наслідків для Росії і самого півострова⁶¹.

За загальним підсумком, різні дослідники підходять до історії приєднання Криму до України у 1954 році з різних точок зору. Їхні погляди відрізняються від політичних тлумачень імперського реваншу до технічних розглядів інфраструктурних переваг. Також відзначається розбіжність в оцінці наслідків подій 2014 року для Росії і Криму.

Отже, можемо підсумувати, що рішення про передачу Кримської області в склад Української РСР було прийняте на керівному рівні Радянського Союзу в січні-лютому 1954 року і пройшло кілька основних етапів:

1) Засідання Президії ЦК КПРС (25 січня 1954 року). На цьому засіданні схвалено проект указу про передачу Кримської області зі складу російської РСФСР до складу Української РСР. У мотивації не згадувалося про подарунок чи символічний жест, а було наголошено на прагматичних економічних та територіальних обґрунтуваннях. Це було важливим кроком, але само рішення на цьому етапі ще не мало юридичної сили.

2) Принципова ухвала Президії Верховної Ради СРСР (19 лютого 1954 року). Президія Верховної Ради СРСР прийняла принципове рішення про передачу Криму до складу України. Це визначення зобов'язувало виконання всіх подальших процедур.

3) Затвердження Закону СРСР (26 квітня 1954 року). Верховна Рада СРСР на своїй сесії 26 квітня 1954 року прийняла Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». Цей закон містив правові та конституційні зміни, пов'язані з передачею території.

4) Зміни в Конституції СРСР (квітень 1954 року). Закон вносив зміни до статей 22 і 23 Конституції СРСР, що визначало новий правовий статус

---

⁶¹ Лашенко О., Бадюк О. Міфи про передачу Криму в 1954 році: «Це зовсім не подарунок Україні від «п'яного Хрущова». Крим.Реалії. 20 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/peredacha-krymu-ursr-v-1954-rotsi-mify-i-pravda-ukrajina-rosija/31113253.html>

Кримської області. Такі зміни в Конституції надавали юридичну обґрунтованість передачі території.

Таким чином, принципове рішення про передачу Криму було схвалене на різних етапах влади: від партійного рішення до прийняття законодавчих актів і конституційних змін, що надали юридичну обґрунтованість цьому процесу.

2.2. Наслідки рішення М. Хрущова та розвиток півострову Крим у складі України на момент його анексії

Із попереднього підрозділу спростовано міф про те, що рішення передати Крим Україні виникло спонтанно у Микити Хрущова. Переважно цей міф обговорюється на основі мемуарів Олексія Аджубея, зятя Хрущова, який відвідав Крим восени 1953 року. Насправді ідея зміни підпорядкування Криму виникла ще в часи Сталіна, принаймні з 1952 року. Члени політбюро отримали право підписувати документи від імені Сталіна, і це стосувалося документів, які вказували на проблеми в Криму після депортацій. Хрущов виявив рішучість в передачі Криму Україні після своєї поїздки по півострову восени 1953 року, де він стикнувся із кримською розрухою та протестами. Ухвалення передачі Криму Україні нарадою президії ЦК свідчить про те, що це рішення було добре обговореним і не виникло спонтанно. Крім того, міф про те, що Севастополь не входив до складу Криму в 1954 році, є хибним, оскільки Конституції обох республік з 1978 року вказують на належність Криму та Севастополя до України. Щодо приналежності Криму до України, то це не пов'язано з «одвічною українською землею», а з територіальною залежністю та ресурсами. У 1954 році Україна отримала Крим, зруйнований світовою війною, депортаціями та безгосподарністю. Але вона перетворила його на «загальноєвропейський оздоровчий центр». У 1958 році уряд УРСР ухвалив постанову № 1340-Р про будівництво найдовшої у світі гірської

тролейбусної траси Сімферополь-Алушта-Ялта протяжністю 96 км. Перша лінія – на Алушту – була повністю відкрита через 11 місяців - в 1961 році. До курортної зони пов'язані залізничний вокзал і аеропорт обласного центру. Для найдовшого у світі троллейбусного маршруту № 12 Сімферополь-Алушта-Ялта придбали новенькі чехословацькі Skoda. Вони незамінні на гірській стежці. Ні Кримське ханство, ні Російська імперія, ні РРФСР не змогли вирішити головну проблему півострова – безводдя. Україна досягла цього шляхом будівництва Північно-Кримського каналу в 1961-1971 роках. Він постачав воду з Кахівського водосховища. Це дозволило розвивати сільське господарство і закладати сади там, де їх раніше не було. З'явилася нова галузь – промислове ставкове рибальство. Коштом України будували житлові будинки, навчальні заклади, водосховища, порти, дитячі та спортивні табори, готелі, театри, автостанції, пансіонати та медичні заклади⁶².

Лише в 1992 році, одразу після розпаду Радянського Союзу, з'явилися додаткові матеріали про передачу Криму у 1954 році. Історико-архівний журнал «Історичний архів», який видавався в СРСР з 1955 по 1962 рік, знову почав виходити в 1992 році з розшифровками розсекречених документів колишніх радянських архівів. У першому випуску відновленого «Історичного архіву» за 1992 рік містився розділ про передачу Криму, в якому містилися документи з російського президентського архіву та кількох інших архівів, колекції яких зараз зберігаються в Державному архіві російської федерації (ГАРФ). Ці документи не додають нічого суттєвого до того, що було опубліковано в радянській пресі того часу; насправді вони здебільшого ідентичні тим, що були опубліковані в 1954 році (насамперед, тотожні інформації із сценарію засідання Президії Верховної Ради СРСР, який був опублікований ще в 1954 році⁶³). Документи підтверджують, що цей крок був спочатку схвалений Президією Комуністичної партії Радянського Союзу

---

⁶² Цалик С. Блог історика: 1954 рік. Чому Крим перейшов до України. 19 лютого 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-43109792>

⁶³ Засідання Президії ВР СРСР. 19 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics>

(КПРС) 25 січня 1954 р., проклавши шлях для санкціонуючої постанови Президії Верховної Ради СРСР через три тижні. Але розсекречені файли більше нічого не розкривають про мотиви передачі, залишаючи два офіційні обґрунтування, опубліковані в 1954 році у вищезгаданому протоколі засідання:

1) відступлення Криму було «благородним актом з боку російського народу» на відзначення 300-річчя «возз'єднання України з Росією» (посилання на Переяславську угоду, підписану 1654 р. представниками українського козацького гетьманства та московського царя Олексія I) і «виявити безмежну довіру і любов, яку російський народ відчуває до українського народу» ; і

2) передача була природним наслідком «територіальної близькості Криму до України, спільності їхніх економік, а також тісних сільськогосподарських і культурних зв'язків між Кримською областю та української республіки»⁶⁴.

М. Крамер, який вивчав це питання, досліджуючи різні документальні джерела, стверджує, що жодне з цих удаваних виправдань не витримує перевірки. Незважаючи на те, що 1954 рік був 300-річчям Переяславської угоди, між цим договором і Кримським півостровом немає жодного зв'язку. Переяслав, розташований у центральній частині України, неподалік від Києва, знаходиться недалеко від Криму, і договір не мав нічого спільного з півостровом, який потрапив під контроль росії лише через 130 років. Крім того, опис договору як такого, що призвів до «об'єднання росії та України», є гіперболічним. Договір дійсно забезпечив важливий крок у цьому напрямку, але до повного об'єднання мали відбутися роки подальшої боротьби та війни. У ретроспективі Переяславський договір часто асоціюють (неточно) з російсько-українською єдністю, але важко зрозуміти, чому хтось в СРСР запропонував відзначити 300-річчя документа передачею Криму зі складу

---

⁶⁴ Засідання Президії ВР СРСР. 19 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics>

РРФСР до складу УРСР⁶⁵.

Думка про те, що передача була виправдана виключно культурною та економічною спорідненістю Криму з Україною, також є надуманою. У 1950-х роках населення Криму – приблизно 1,1 мільйона – становило приблизно 75 відсотків етнічних росіян і 25 відсотків українців. Значна кількість татар жила в Криму протягом століть до травня 1944 року, коли сталінський режим їх масово депортував до безплідних місць у Центральній Азії, де вони були змушені жити більше чотирьох десятиліть і їм було заборонено повертатися на батьківщину. Сталін також примусово депортував менші групи вірмен, болгар і греків з Криму, завершивши етнічну чистку півострова. Таким чином, у 1954 році Крим був більш «російським», ніж це було протягом століть. Хоча Крим у незначній мірі межує з південною Україною через Перекопський перешийок, велика східна Керченська область Криму знаходиться дуже близько до росії. Півострів справді мав важливі економічні та інфраструктурні зв'язки з Україною, але культурні зв'язки були набагато сильнішими в цілому з росією, ніж з Україною, а Крим був місцем великих військових баз із царських часів, ставши символом російської імперської військової могутності проти турки-османи⁶⁶.

Незважаючи на те, що публічно проголошене обґрунтування передачі Криму до складу УРСР не викликало довіри, деякі коментарі, опубліковані в 1954 році, та інша інформація, яка з'явилася з того часу, дозволяють оцінити, чому радянська влада зважилася на цей крок. Особливо важливими були роль Микити Хрущова, нещодавні травми, завдані Україні, і триваюча боротьба за владу в СРСР. Так, Хрущов був призначений на посаду першого секретаря КПРС у вересні 1953 року, але на початку 1954 року все ще зміцнював свою керівну позицію. Раніше він очолював Комуністичну партію України з кінця

---

⁶⁵ Крамер М. Вступ Марка Крамера. Перелік документів. Передача Криму від радянської Росії до радянської України, 1954. Електронне досьє СWІНР № 47. URL: <https://ukr.waykun.com/articles/chomu-rosija-viddala-krim-shistdesjat-rokiv-tomu.html>

⁶⁶ Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? Cold war international history project. History and public policy program. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago>

1930-х років до кінця 1949 року (окрім півтора року під час Другої світової війни, коли його направили політичним комісаром на фронт). Протягом останніх кількох років перебування Хрущова в УРСР він керував радянською владою жорстокою громадянською війною в нещодавно анексованих західних областях України, особливо на Волині та Галичині. Громадянська війна відзначалася великими жертвами та жахливими звірствами з обох сторін. Незважаючи на пізнішу роль Хрущова в засудженні сталінізму та впровадженні реформ у СРСР, він покладався на нещадне, невичерпне насильство для встановлення та зміцнення радянського контролю над Західною Україною. Час від часу збройні зіткнення ще відбувалися в середині 1950-х років, але до моменту передачі Криму в лютому 1954 року війна закінчилася. Неодноразові згадки на засіданні Президії Верховної Ради СРСР 19 лютого⁶⁷ про «єдність росіян і українців» »і до «великої та непорушної дружби» між двома народами, а також твердження про те, що передача продемонструє, наскільки мудро було мати Україну «під керівництвом Комуністичної партії та радянського уряду», вказують на те, що Хрущов бачив передачу як спосіб зміцнення та увічнення радянського контролю над Україною тепер, коли громадянську війну нарешті виграно. Близько 860 000 етнічних росіян приєдналися б до вже значної російської меншини в Україні.

Дещо схожий підхід був використаний у трьох нещодавно анексованих балтійських республіках, особливо в Латвії та Естонії, в обох яких до 1940-х років було дуже мало росіян. Сталінський режим заохочував етнічних росіян селитися в цих республіках з кінця 1940-х років, і ця політика продовжувалася за Хрущова та Леоніда Брежнєва. Пропорційно переміщення росіян до балтійських республік було більшим, ніж в Україні, але в абсолютних цифрах переміщення Криму привело в Україну набагато більше росіян і регіон, який

---

⁶⁷ Засідання Президії ВР СРСР. 19 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics>

тісно ототожнювався з Росією, зміцнюючи радянський контроль⁶⁸.

Передача Криму до складу УРСР також була політично корисною для Хрущова, оскільки він намагався зміцнити підтримку, необхідну йому в його триваючій боротьбі за владу з радянським прем'єр-міністром Л. Маленковим, який спочатку став видатним лідером в СРСР у 1953 році після смерті Сталіна. Перебуваючи в невідгладному становищі відразу після смерті Сталіна, Хрущов поступово послаблював позиції Маленкова і отримав значну перевагу після свого призначення на посаду першого секретаря КПРС у вересні 1953 року. Тим не менш, постсталінська боротьба за владу аж ніяк не була на початку 1954 року, і Хрущов намагався заручитися якомога більшою підтримкою в Президії КПРС для спроби усунути Маленкова з посади прем'єр-міністра (він досяг цього у січні 1955 року). Серед тих, чия підтримкою сподівався заручитися Хрущов, був Олексій Кириченко, який став першим секретарем Компартії України на початку червня 1953 року (змінивши Л. Мельникова, який змінив Хрущова на цій посаді в грудні 1949 року), а невдовзі після цього став призначений дійсним членом Президії КПРС. У 1944 році, коли сам Хрущов ще був лідером комуністичної партії в Україні, він нібито запропонував Сталіну, що передача Криму УРСР була б корисним способом заручитися підтримкою місцевих українських еліт. Незалежно від того, чи справді Хрущов порушував це питання зі Сталіним (правдивість ретроспективного звіту з інших рук невідома), це, швидше за все, відображає власне відчуття Хрущова ще в 1944 році, що розширення території України було способом отримати підтримку еліти в республіці. Зокрема, Хрущов майже напевно вважав передачу Криму засобом забезпечення підтримки Кириченка. Хрущов знав, що не може автоматично розраховувати на підтримку Кириченка, оскільки між ними були гострі суперечки ще в червні 1953 року, коли Кириченко підтримав різку критику Лаврентієм Берією

---

⁶⁸ Крамер М. Вступ Марка Крамера. Перелік документів. Передача Криму від радянської Росії до радянської України, 1954. Електронне досьє СWiHP № 47. URL: <https://ukr.waykun.com/articles/chomu-rosija-viddala-krim-shistdesjat-rokiv-tomu.html>

ситуації в Західній Україні – критику, яка неявно атакувала багато того, що зробив Хрущов, коли був лідером республіки в 1940-х роках. Хрущов сподівався, що передача Криму Україні розвіє напругу, що зберігалася внаслідок цього епізоду, і тим самим допоможе зміцнити підтримку Кириченка в майбутніх протистояннях з Маленковим⁶⁹.

Однією з іроній передачі Криму Україні в 1954 році є те, що, коли голова Президії Верховної Ради СРСР Климент Ворошилов виступив із заключним словом на сесії 19 лютого 1954 року, він заявив, що «вороги Росії» «неодноразово намагався відібрати у Росії Кримський півострів і використати його для розкрадання та спустошення російських земель». Він високо оцінив «спільні бої», які вели «російський і український народи», які дали «сувору відсіч зухвалим узурпаторам». Характеристика Ворошиловим минулих «ворогів» Росії здається надзвичайно доречною сьогодні для опису власних дій росії щодо України. Ще одна трагічна іронія передачі Криму полягає в тому, що дії шістдесятирічної давнини, вжиті Москвою для зміцнення контролю над Україною, сьогодні знову переслідують Україну⁷⁰.

У спогадах Сергія Хрущова (сина М. Хрущова) докладно описано, як перехід Криму в 1954 році не викликав жодного резонансу в громадськості, і порівняно цю подію з іншими територіальними змінами, що відбувалися в СРСР. Також згадується період після Другої світової війни, коли татарське населення було переселено, а землі заселено українцями та росіянами під керівництвом М. Хрущова. Текст також включає в себе думки Сергія Хрущова про події в Криму після розпаду СРСР у 1991 році та втрату Криму Росією, яку він розглядає як необдуману стратегічну помилку⁷¹.

Отже, завдяки передачі Криму було вирішено головну проблему півострова – брак води. Проект Північно-Кримського каналу від Дніпра був

---

⁶⁹ Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? Cold war international history project. History and public policy program. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (дата звернення: 30.12.2023)

⁷⁰ Там же.

⁷¹ Sergey Khrushchev on Crimea [excerpt]. 2010. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/sergey-khrushchev-crimea-excerpt>

затверджений ще в 1951 році. Із 1954 року його будівництво в межах однієї республіки йшло набагато швидше. Це вважалося народним будівництвом, на яке відправляли понад десять тисяч людей з усього Союзу. У 1963 році була відкрита і добудована перша ділянка каналу після розпаду СРСР. Це дозволило розвивати сільське господарство, санаторно-курортну інфраструктуру, започаткувати в Криму нову галузь промислового ставкового рибництва. У 1958 році уряд УРСР ухвалив рішення про будівництво тролейбусної лінії Сімферополь – Алушта – Ялта. Перша лінія до Алушти була відкрита всього за 11 місяців і повністю завершена в 1961 році. Для найдовшого у світі тролейбусного маршруту протяжністю 96 кілометрів придбали чехословацькі Skoda. У 1960-х роках у Криму відновлювалися квартири, дороги, лікарні, школи, порти, готелі, театри, автовокзали, гостинні будинки та пам'ятки архітектури. Таким чином півострів перетворився на «всесоюзний санаторій». Україна взяла на себе зусилля відновлення Криму після 1954 року, зокрема будівництво Північно-Кримського каналу, гірської тролейбусної траси та інфраструктури, що сприяло розвитку сільського господарства та туризму.

2.3. Сучасні інтерпретації вирішення кримського питання 1954 року та ролі М. Хрущова у світлі історичної науки та російської пропаганди

Сьогодні історики досі сперечаються про причини переходу Криму до складу УРСР у 1954 році. Деякі вважають, що економічна ситуація в післявоєнному Криму була не такою вже й складною. Насправді «радянська влада навмисне включила до складу національних республік окремі неетнічні регіони, щоб тісніше прив'язати їх до Москви».

Існує поширений міф, що «Хрущов віддав Крим Україні. Але на рубежі 1953-1954 років Хрущов не міг сам приймати такі рішення, навіть якби хотів.

Ділив владу з впливовими людьми зі «сталінської гвардії»: головою Президії Верховної Ради СРСР Климентом Ворошиловим, формальним главою держави і головою Ради міністрів, і Георгієм Маленковим, із повноваженнями прем'єр-міністра. Ворошилов підписав указ про передачу, а Маленков головував на партійних зборах, на яких було прийнято остаточне рішення щодо Криму. «У Москві керували найближчі люди до Сталіна – Маленков, голова Ради міністрів і голова Президії ЦК, його перший заступник Молотов, а поруч з ним були такі люди, як Ворошилов, Каганович, Булганін. Після смерті Сталіна провінційному Хрущову поставили далеко не першу роль», – згадує Олексій Аджубей. Ще три-чотири роки знадобилося Хрущову, щоб усунути своїх конкурентів. А коли його самого повалили в 1964 році і нагадали про всі його мислимі і немислимі гріхи, передача Криму так і не постала прикладом хрущовського «волонтерства»⁷².

Незважаючи на юридичну бездоганність передачі Кримської області Україні в 1954 році та низку міждержавних і міжнародних угод і досліджень, питання законності цього акту досі хвилює російських політиків⁷³.

З історичної точки зору Крим належить таврам – першим історично достовірним автохтонам цього півострова, а також частині греків і частині кримських татар, як двом народностям, які збереглися донині і володіли Кримом у минулому. Усі претензії Росії та України до Криму базуються на значно пізніших історичних подіях. Дуже важливо не підмінити юридичну сторону історичною. Історичні права зазвичай згадуються, коли виникають труднощі з юридичними правами. Українці ніколи не були корінними жителями Криму, всупереч поширеному патріотичному міфу, українці не

---

⁷² Пивоваров С. 69 років тому до складу УРСР передали Крим, зруйнований війною і спустошений депортаціями. Згадуємо, як відновлювали життя півострова і розвінчуємо міф про «подарунок Хрущова» – в архівних фото. 2023. URL: <https://babel.ua/texts/59594-67-rokiv-tomu-do-skladu-ursr-peredali-krim-zruynovaniy-viynoyu-i-sputosheniy-deportaciyami-zgadyemo-yak-vidnovlyuvali-zhittya-pivostrova-i-rozvinchuyemo-mif-pro-podarunok-hrushchova-v-arhivnih-foto>

⁷³ Вольвач П. 60 років разом. Як Україна відбудувала Крим після війни і депортації. Урядовий кур'єр. 2014. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/60-rokiv-razom-yak-ukrayina-vidbudovuvala-krim-pis/>

становили більшості населення Криму. Крим є українським за міжнародним правом, що підтверджено зокрема Росією у великому договорі 1997 року . А голосування Генеральної Асамблеї ООН 2014 року однозначно підтверджує цілісність України та визнання міжнародним співтовариством прав України на Крим від політична точка зору. У той же час не можна заперечувати, що більшість населення Криму – це росіяни і російськомовні люди. У Росії дуже популярний міф про те, що Крим – це споконвічно російська земля. Але фактично Крим увійшов до складу Росії лише в 1783 році, і Крим був частиною Росії в різних її формах не більше 150 років. А росіяни стали етнічною більшістю лише наприкінці ХІХ ст., коли після трьох хвиль еміграції кримських татар до Туреччини росіяни закономірно стали більшістю. Тому в Росії такий міф популярний, багато людей закликають до відповідних дій, але з точки зору міжнародного права він не має значення⁷⁴.

Історик С. Громенко вказує на складність історичного контексту передачі Криму Україні в 1954 році. Він відзначає, що існує декілька версій та міфів щодо причин цього рішення радянського керівництва. Щодо міфу про царський подарунок Хрущова Громенко стверджує, що відсутність офіційних документів та колегіальний характер прийняття рішення не підтверджує існування цього міфу. Він наголошує, що Хрущов не мав юридичної змоги одноосібно передати Крим. Щодо міфу про покаяння Хрущова за репресії, то автор відкидає ідею, що передача Криму була спробою Хрущова виправити або вибачитися за репресії сталінізму. Він вказує на відсутність офіційних підтверджень такої ініціативи. Щодо міфу про господарські та культурні зв'язки, Громенко висловлює сумніви щодо ідеї, що передача Криму сталася через поганий стан півострова та спроби Росії позбутися проблем. Він наголошує на необхідності розглядати цю історичну подію в контексті формальних юридичних документів та політичного процесу. Громенко вказує

---

⁷⁴ Путілов І. Сергій Громенко: Передача Криму Україні не була царським подарунком Хрущова. Крим Реалії. 19 Лютий 2021. URL: <https://ua.krymr.com/a/hromenko-peredacha-krymu-ukraini-ne-bula-tsarskym-podarunkom-khruschova/26857921.html>

на конфліктні аспекти ухвалення закону про передачу Криму, оскільки він стверджує, що указ від 19 лютого 1954 року (Додаток Б) був нелегітимним згідно з чинною конституцією. Цей конфлікт розв'язали подальшими конституційними змінами. Узагальнюючи, Громенко підкреслює важливість аналізу формальних документів та контексту при дослідженні історичних подій, намагаючись позбавити їх міфів та недостовірних тлумачень⁷⁵.

Колегіальний характер підтверджено і дослідженнями О. Георгієвського⁷⁶.

Раніше опубліковані документи та матеріали, що з'явилися нещодавно, свідчать про те, що передача Криму зі складу РРФСР до УРСР була здійснена відповідно до радянської Конституції 1936 р., яка в статті 18 передбачала, що «територія союзної республіки не може бути змінено без її згоди». У матеріалах засідання Президії Верховної Ради СРСР зазначено, що і РРФСР, і УРСР дали свою згоду через парламенти своїх республік. Один із офіційних осіб, присутніх на засіданні 19 лютого, Отто Куусінен зазначав, що «тільки в нашій країні [СРСР] можливо вирішувати питання надзвичайної важливості, такі як територіальна передача окремих областей окремих республіці. без жодних труднощів»⁷⁷. Деякі дослідники стверджують, що процес 1954 року був би набагато кращим, якби він був складним і важким, але як би не судили про оперативність територіальної реконфігурації, головне, що тут слід наголосити, полягає в тому, що це невірно говорити (як деякі російські коментатори та урядовці нещодавно заявили), що Крим було передано неконституційно чи незаконно. Правова система в Радянському Союзі була здебільшого фікцією, але передача справді відбулася відповідно до правил, які діяли на той час. Більше того, незалежно від того, як була здійснена передача,

---

⁷⁵ Пугілов І. Сергій Громенко: Передача Криму Україні не була царським подарунком Хрущова. Крим Реалії. 19 Лютий 2021. URL: <https://ua.krymr.com/a/hromenko-peredacha-krymu-ukraini-ne-bula-tsarskym-podarunkom-khrushchova/26857921.html>

⁷⁶ Георгієвський О. 10 міфів про історію Криму. Життя вимагає не історичних «казок», а достовірної інформації. Крим Реалії. 2015. URL: <https://ua.krymr.com/a/27025425.html>

⁷⁷ Засідання Президії ВР СРСР. 19 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics>

російська федерація чітко визнала кордони України 1991 року як в угодах Біловезької пущі від грудня 1991 року (угоди, які прискорили та кодифікували розпад Радянського Союзу), так і в Будапештському меморандумі від грудня 1994 року, який завершив Статус України як без'ядерної держави. Спочатку Крим був «автономною республікою» у складі РРФСР, але в 1945 році його статус було змінено на статус «області» у РРФСР, нібито тому, що примусове виселення кримських татар ліквідувало потреба в автономії. Після переходу Кримської області до складу УРСР у 1954 році вона зберігала статус області у складі радянської України протягом 37 років. На початку 1991 року, після проведення референдуму в УРСР і через місяць ухваленої постанови Верховною Радою УРСР, статус Криму було підвищено до статусу «автономної республіки». Крим зберіг це позначення в Україні після розпаду Радянського Союзу. Однак у Російській Федерації категорії «автономна республіка» не існує. У договорі про анексію, підписаному урядами росії та Криму 18 березня 2014 року, статус півострова було змінено на просто «республіку» (Республіка Крым), яка приєдналася до 21 іншої «республіки» Російської Федерації, яка нині складається з 85 федеративних «суб'єктів», додавши Крим і місто Севастополь як окремі суб'єкти⁷⁸.

росія активно поширює міфи, пов'язані з історією Криму та взаєминами між Україною та росією, щоб обґрунтувати анексію півострову у 2014 році. Проте загалом російська міфотворчість не є новою, а є спадщиною кінця 18 століття, часів першого захоплення Криму Російською імперією. Основним міфом є твердження, що «Крим завжди був російським», що стало ключовим елементом російської пропаганди. Вказується на колоніальну політику імперії, яка призвела до штучного зміщення населення в Криму. Другий основний міф стосується походження кримських татар, які, за російською пропагандою, вважаються «зайдами» або походженням з Монголії. Історик С. Громов вказує

---

⁷⁸ Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? Cold war international history project. History and public policy program. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (дата звернення: 30.12.2023)

на невірність цього твердження та застерігає від ігнорування прав корінного народу. Україні складно протистояти величезній машині російської пропаганди, але важливо продовжувати зусилля по поясненню історичних фактів та дефініції прав України на Крим. Незважаючи на те, що під час передачі у 1954 році всі необхідні формальності передачі Криму Україні було дотримано, і радянська росія відмовилася від Криму. Крім того під час незалежного існування росії та України було укладено понад чотириста різних актів, які чітко підтверджували територіальні права України на Крим. А кримські татари – корінний народ, і їхнє право на самовизначення та батьківщину в Криму не підлягає сумнівам. У 2014 році, під час анексії Криму, російська пропаганда активно поширювала фейки, щоб залякати кримчан «радикалами Майдану». Так створювався міф про «потяги дружби», на яких «бійці Правого сектора» їхали зі зброєю в Крим, і міф про «Корсунь-Шевченківський погром»⁷⁹.

Із 2014 року численні міфи про передачу Крим, у тому числі і подарунок п'яного Хрущова, замість того, щоб готувати ґрунт, почали виправдовувати окупацію. До історичних міфів додалися нові політичні міфи. Москва намагається поширити їх по всьому світу, тому спростування наративу Кремля про Крим є зброєю України в боротьбі за думку світової спільноти. Мета створення історико-політичних міфів про Крим очевидна: це обґрунтування права Росії на півострів. Метою створення історичних міфів є побудова уявлення про причетність москви до якоїсь великої історії: спочатку Золота Орда, потім у давнину у зв'язку з нібито спадкоємством від Римської імперії через Візантію (Східна Римська імперія) – звідси концепція «москва – третій Рим». Те ж саме стосується привласнення москвою історії України, включно з назвою росії⁸⁰.

⁷⁹ Мокрушин С., Спірідонов Р. Три ключові міфи про Крим. Чи можна їх розвінчати? Історик Сергій Громенко про боротьбу з російською пропагандою. Крим реалії. 25 Квітень 2023. URL: <https://ua.krym.com/a/krym-ros%D1%88a-propahanda-mify/32377491.html>

⁸⁰ П'ять головних міфів про Крим. Звідки вони взялися і що з цим робити. Заборона. 30 листопада, 2023. URL: <https://zaborona.com/pyat-golovnyh-mifiv-pro-krym-zvidky-vony-vzylasya-i-shho-z-czym-robity/>

Наразі за запевненнями російської пропаганди Крим законно і мирно «відокремився» від України після «перевороту» на Майдані та приходу до влади «фашистської хунти». Однак самій Росії та її діям навесні 2014 року в цій схемі не знайшлося місця. Насправді Крим не «відокремився» від України, а був спочатку окупований російськими військами, а потім анексований, а окупацію півострова Кремль почав 20 лютого – ще до приходу до влади нового уряду в Києві⁸¹. І міфи про подарунки М. Хрущова є спробами виправдати факт анексії.

Колишній президент України Л. Кравчук розвінчав кремлівський міф про Крим, стверджуючи, що подарунка не було. Колишній президент Леонід Кравчук спростував чутки про те, що радянський генсек Микита Хрущов нібито «подарував» Крим Україні в 1954 році. За його словами, півострів коштував Києву понад 105 мільярдів доларів.

Кравчук нагадав, що на початку 1954 року Хрущов прибув до Криму в супроводі преси, його чекали громадяни Росії з закликом вивезти їх з півострова через важкі економічні умови. У результаті генсек УРСР негайно вилетів до Києва і заявив першому секретарю Компартії України Кириченку, що країна повинна повернути собі проблемну територію. Кравчук підкреслив, що подарунка не було, а були законні рішення комуністів. За свідченням Л. Кравчука «подарунків не було, Україна навіть заперечувала, бо знала, які важкі часи її чекають. Не просто прийняли якусь заможну територію, а треба було організувати і побудувати канал». Він також пояснив, що мова йде про вартість будівництва каналу, доріг, громадського транспорту та інфраструктури в цілому. Це величезна сума. Орієнтовано це коштувало Україні понад 105 мільярдів доларів, які витрачено з українського бюджету. І щороку приймалося рішення постачати Крим продовольством, тому що було багато туристів. Мало того, Україна отримала багатий подарунок, який приніс колосальні доходи. Навпаки, це був витратний район. І Україна впоралася з

---

⁸¹ Громенко С. Міфи про «повернення» Криму. Дев'ять кремлівських міфів, що виправдовують анексію Криму. Радіо Свобода. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28368765.html>

цим завданням⁸².

Отже, низка історичних міфів, зокрема той про подарунок Хрущова, спрямовані на виправдання окупації. Однак колишній президент України Л. Кравчук розвінчав цей міф, підкреслюючи, що жодного подарунка не було, а передача Криму була здійснена в рамках законних рішень комуністичного режиму. Вартість інфраструктурних робіт на півострові була величезною, і Україна сплачувала її з власного бюджету, отже, мова йде про законні рішення, а не про «подарунок». Зараз Росія намагається поширити нові політичні міфи, спрямовані на обґрунтування свого права на Крим. У цьому контексті спростування нарративу Кремля є ключовою зброєю України в боротьбі за думку світової спільноти.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано історичні факти та міфи стосовно рішення про приєднання півострову Крим до території України, що дозволило зробити такі висновки:

1) Узгодженість та юридична обґрунтованість рішення про передачу Криму до складу Української РСР в 1954 році визначалися послідовністю подій, починаючи від засідання Президії ЦК КПРС і завершуючи прийняттям Закону СРСР та змінами в Конституції. Важливим етапом була також принципова ухвала Президії Верховної Ради СРСР, яка визначала стратегічне рішення на керівному рівні. З 1954 до 1991 року Крим входив до складу Радянської України, і після референдуму 1991 року Кримська РСР відновлена та залишалася частиною Української РСР.

2) Микита Хрущов передав Крим Україні в 1954 році, обґрунтовуючи це історичним контекстом та стратегічними міркуваннями, не спонтанно. Рішення було підтримане вищими партійними органами та визнане в

---

⁸² Ставська Я. Кравчук спростував міф Кремля про Крим: не було ніякого подарунку. Уніан. 2021. <https://www.unian.ua/politics/kravchuk-sprostuvav-mif-kremlya-pro-krim-ne-bulo-niyakogo-podarunku-novini-ukrajina-11457100.html>

Конституціях обох республік, що підкреслює територіальну єдність Криму та Севастополя. Після передачі, завдяки ініціативам Української РСР, півострів зазнав значного розвитку через інфраструктурні та економічні проекти, сприяючи сільському господарству та іншим галузям економіки. Рішення було прагматичним, акцентуючи на територіальну залежність та ресурси. Отже, аналіз наслідків свідчить, що передача Криму стала кроком для розвитку регіону, а не просто символічним актом чи спонтанним рішенням.

3) Російська пропаганда використовує міф про «благодійну передачу» Криму, але дослідження сучасних істориків підтверджують колегіальний характер рішення про передачу Криму, а раніше опубліковані документи свідчать про те, що передача відбулася згідно з Конституцією СРСР 1936 року. Зважаючи на фіктивність правової системи Радянського Союзу, процес передачі Криму відповідав нормам того часу. Слід підкреслити, що після розпаду Радянського Союзу Російська Федерація визнала кордони України, а міфи чи дискусії щодо законності передачі не мають істотного юридичного значення чи історичного підґрунтя.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило виконати такі висновки:

1) У середині ХХ століття Україна входила до складу Радянського Союзу, ставши однією з країн-засновниць ООН. Однак Ялтинська конференція визначила її позиції в організації та підкреслила залежність від Кремля. Період холодної війни призвів до територіальних змін у складі УРСР та напруженої геополітичної боротьби між східним і західним світом. Україна відігравала важливу роль у народногосподарському комплексі, але неоднорідність економічних напрямів та централізоване управління призводили до проблем використання ресурсів та конкурентоспроможності. Микита Хрущов, лідер комуністичної партії України, намагався протистояти політиці сталіна, але період післявоєнного відновлення в Україні супроводжувався репресіями, голодомором та подальшою рерадянізацією західних областей. Повертаючись на посаду у 1947 році, Хрущов активно проводив радянізацію західних областей, прискорюючи індустріалізацію та колективізацію.

Тоталітарний режим в срср призвів до жорстокості, репресій та спротиву. Греко-католицька церква потрапила під репресії, а УПА продовжувала протистояти радянізації західноукраїнських земель. Сталін очолював ідеологічну війну, спрямовану на винищення інтелігенції, та вів боротьбу з націоналізмом та «безрідними космополітами». Цей період трагедій, репресій та спротиву залишив глибокий слід в колективній пам'яті України. Проте у післявоєнний період, незважаючи на тоталітарний контекст, в Україні розвивалася освіта та культура, виникали видатні твори в мистецтві та літературі. Наукові досягнення також відзначалися, включаючи запуск атомного реактора та створення першої електронно-обчислювальної машини.

Економічно, період післявоєнного відновлення в Україні супроводжувався індустріалізацією та колективізацією, приводячи до розвитку важкої та сільськогосподарської промисловості. У 1957 році Україна

стала лідером у виробництві чавуну та вугілля, але цей екстенсивний розвиток призвів до виснаження природних ресурсів, а економіка відставала за якісними показниками. Системні недоліки української економіки включали відсутність замкнених технологічних циклів та відсутність загальнореспубліканського поділу праці. Реформи Хрущова стикалися з опором та неефективністю, а відсутність системних змін гальмувала розвиток економіки.

2) Загальна історична характеристика постаті Микити Хрущова досить неоднозначна. Власне, Микита Хрущов, визначний партійний і державний діяч срср, мав вражаючу політичну кар'єру, починаючи як шахтар, і дістався вершини комуністичної партії. Його лідерство охоплювало ключові історичні моменти, такі як інтеграція Західної України, протистояння УПА та активна політика проти «українського націоналізму». На посаді першого секретаря ЦК КПРС Хрущов боровся за владу, особливо із Л. Берієм, та проводив контрверсійні політики, такі як період голоду 1946-1947 років і боротьба з «безридним космополітизмом». Його лідерство під час десталінізації на XX з'їзді КПРС в 1956 році викликало неоднозначні реакції, а лібералізаційні заходи в суспільстві в 1957 році супроводжувалися суперечками. Хоча Хрущов проявив важливий внесок у період відновлення після Другої світової війни, його правління також супроводжувалося спротивом і критикою, особливо за його управлінський стиль та пригнічення опозиції. Він став ініціатором декількох ключових реформ, таких як освоєння цілинних земель і реформи управління, проте неоднозначність та непослідовність в його діях викликали невдоволення. У зовнішній політиці Хрущов прагнув поліпшити відносини з Заходом, і його ініціативи у космічних програмах та у підписанні Договору про заборону ядерних випробувань отримали певний успіх. Проте його нестабільна поведінка призвела до кризи на Кубі та гонки озброєнь, наближаючи світ до краю ядерної війни. Усунення Хрущова з посади у 1964 році було спричинене невдоволенням суспільства та його власного оточення. Авторитарний стиль управління Хрущова дозволив йому домінувати над елітою, а його усунення було обумовлене не лише політичними

розбіжностями, але й його агресивною позицією, яка вимагала боротьби за політичне виживання. Головним мотивом для змовників стала не непопулярність політики Хрущова, а потреба врятувати своє політичне життя, що стало актуальним через рішення про розкол партії на промисловий і сільськогосподарський сегменти.

3) До 1954 року в складі СРСР Крим пережив численні історичні та політичні зміни. Після революційних подій 1917 року, півострів перебував під владою різних сил, включаючи Українську Державу та червону армію. Після Другої світової війни, під час якої Крим був окупований нацистською Німеччиною, національні меншини, зокрема кримські татари, були незаконно депортовані радянським урядом. Ця депортація, визнана геноцидом, призвела до втрати кримськотатарського населення та інших етнічних груп, які були змушені залишити свої домівки. Радянська влада почала заселяти Крим російськими та українськими поселенцями, що вплинуло на етнічну структуру півострова. Позбавлення мешканців їхніх традиційних земель та перейменування сіл вирізали з пам'яті півострова колишніх власників. Важливим етапом в історії Криму стала реабілітація кримських татар у 1967 році, але їм заборонили повертатися на батьківщину.

4) У 1954 році передача Криму до складу України відіграла ключову роль у вирішенні соціально-економічних викликів півострова після Другої світової війни. Українська влада вживала заходів для відновлення сільського господарства та економіки Криму, залучаючи робочу силу з інших регіонів. Переселенці з України відігравали важливу роль у розвитку сільськогосподарського сектору, а програми відновлення інфраструктури ставили за мету покращення умов життя на півострові. Незважаючи на ці напрямки, існували виклики, такі як нестача ресурсів та технологічні обмеження. Перед приєднанням до України в кримських ЗМІ та серед населення панувала певна стурбованість і різноманіття поглядів на майбутнє Криму в складі України. Однак загалом цей період був визначений спробами влади поліпшити економічне та соціальне становище півострова через активні

заходи у напрямку його інтеграції в Україну.

5) Усі початкові етапи передачі півострова Крим до складу Української РСР в 1954 році відзначаються важливими подіями та рішеннями. Незважаючи на те, що формально зміни стали юридично обов'язковими лише з ухваленням відповідного закону 26 квітня 1954 року, ініціатива почалася з постанови Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року. Цей рух визначався прагматичними міркуваннями, такими як територіальна привабливість для Української РСР та економічні та культурні зв'язки. Важливою частиною цього процесу було ухвалення Закону СРСР, що змінював конституції російської та Української РСР. Відзначається, що рішення керівної партії мало вирішальне значення, і його виконали державні структури обох республік. Ці зміни спричинили важливі наслідки, визначаючи статус Криму як частини України. Незважаючи на спірність деяких аспектів, таких як мотивація та обставини рішення, важливим є визнання того, що Крим фактично став частиною України після прийняття відповідних юридичних актів. З 1954 до 1991 року Крим входив до складу Радянської України, а після референдуму 1991 року, де відновлено Кримську РСР, він залишався у складі Української РСР. Проте, після неприпустимих дій Росії в 2014 році, Крим був анексований, що породило складні дискусії та різні погляди на історію та події. Різні дослідники висловлюють свої точки зору, відзначаючи імперські мотиви, політичні гри та технічні аспекти. Сучасні дискусії вказують на різноманітні перспективи щодо історії та приєднання Криму до України. Отже, рішення про передачу Криму до складу Української РСР у 1954 році було прийняте на керівному рівні Радянського Союзу в січні-лютому. Процес включав засідання Президії ЦК КПРС, принципове рішення Президії Верховної Ради СРСР та ухвалення Закону СРСР з подальшими змінами в Конституції. Це рішення не було символічним жестом, а базувалося на прагматичних та територіальних міркуваннях. Узгодженість рішення на різних етапах надала йому юридичну обґрунтованість.

6) Рішення Микити Хрущова передати Крим Україні в 1954 році мало

численні наслідки. Після передачі Криму Україні півострів зазнав значного розвитку завдяки інфраструктурним та економічним ініціативам Української РСР. Будівництво проектів, таких як Північно-Кримський канал та гірська тролейбусна траса, сприяло розвитку сільського господарства та інших галузей економіки. Рішення Хрущова вплинуло на політичний контекст в СРСР, допомагаючи йому зміцнити підтримку в боротьбі за владу, зокрема в контексті конфлікту з Л. Маленковим. Передача Криму була спрямована на отримання підтримки від українських еліт. Рішення визначалося символічним характером, що вказувало на прагматичний підхід до управління ресурсами та території, а не на «вічну українську землю». Розсекречені документи підтверджували територіальну близькість та економічну спільноту. Визнання територіальної єдності Криму і Севастополя в 1954 році стало важливим фактором, закріпленим в Конституціях обох республік. Передача Криму вирішила проблему браку води завдяки проектам, таким як Північно-Кримський канал, що сприяло розвитку різних галузей, зокрема сільського господарства та туризму.

Загалом, наслідки передачі Криму виявилися комплексними, з впливом на розвиток регіону, політичний контекст та символічне значення в контексті територіальних та економічних відносин між Кримом та Україною.

7) Сучасні інтерпретації вирішення кримського питання 1954 року та ролі М. Хрущова вказують на суперечливості та розбіжності в історичних тлумаченнях. Історики продовжують обговорювати мотиви передачі Криму, підкреслюючи політичні, економічні та стратегічні чинники.

Російська пропаганда використовує міф про «благодійну передачу» Криму, але історичні джерела свідчать про колегіальну участь учасників у вирішенні цього питання. Навіть при відсутності юридичної легітимності передачі, росія продовжує висувати претензії до Криму, ігноруючи міжнародні домовленості та підтримуючи міф про «споконвічну російську землю».

Додаткові дослідження сучасних істориків підтверджують колегіальний

характер рішення про передачу Криму. Раніше опубліковані документи свідчать, що передача відбулася відповідно до радянської Конституції 1936 року.

Враховуючи правову систему Радянського Союзу та її фікційний характер, сам процес передачі Криму відповідав тодішнім нормам. Важливо підкреслити, що після розпаду Радянського Союзу російська федерація визнала кордони України, а міфи чи дебати про законність передачі не мають суттєвого юридичного значення та історичного підґрунття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан О. Г., Бажан О. В., Боряк Г. В., Смолій В. А. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015) : зб. док. та матеріалів Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 1090 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005693 (дата звернення: 28.11.2023)
2. Варварцев М. М. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 4. Предметно-тематична частина: П–Я К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 357 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/38683/1/%D1%82%D0%BE%D0%BC%204.pdf> (дата звернення: 25.11.2023)
3. Варварцев М. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно–тематична частина: Д–Й / Відп. ред. М.. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. 252 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5696-5/978-966-02-5696-5.pdf> (дата звернення: 30.12.2023)
4. Ветров І. Від геополітичної стратегії – до економічного курсу: відродження економічного потенціалу України У 40–50-ті рр. ХХ ст с. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей К.: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 190-199. URL: https://babunyar.org/storage/library/digital-periodicals/fb/a3/31P00044_file.pdf (дата звернення: 25.11.2023)
5. Вольвач П. 60 років разом. Як Україна відбудовувала Крим після війни і депортації. Урядовий кур'єр. 2014. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/60-rokiv-razom-yak-ukrayina-vidbudovuvala-krim-pis/> (дата звернення: 30.12.2023)
6. Вольвач П. Каким был «подарок Хрущева». Как Украина отстроила Крым. Часть первая. Крымські реалії. URL:

<https://argumentua.com/stati/kakim-byl-podarok-khrushcheva-kak-ukraina-> (дата звернення: 30.12.2023)

7. Вольвач П. Передача Криму Україні: за лаштунками. Газета «Кримська світлиця», 2017 рік, випуск № 30. URL: <https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsya/peredatcha-krumu> (дата звернення: 28.11.2023)

8. Георгіївський О. 10 міфів про історію Криму. Життя вимагає не історичних «казок», а достовірної інформації. Крим Реалії. 2015. URL: <https://ua.krymr.com/a/27025425.html> (дата звернення: 30.12.2023)

9. Громенко С. Міфи про «повернення» Криму. Дев'ять кремлівських міфів, що виправдовують анексію Криму. Радіо Свобода. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28368765.html> (дата звернення: 30.12.2023)

10. Донченко С. Історія та культура України. Кам'янське, 2022 276 с. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-16-k119.pdf> (дата звернення: 25.11.2023)

11. Закон РРФСР від 02.06.1954 «Про внесення змін та доповнень у статтю 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР». URL: <https://cutt.ly/KwHRg6YJ> (дата звернення: 30.12.2023)

12. Закон СРСР від 26.04.1954 «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР». <https://cutt.ly/mwHRg1EO> (дата звернення: 30.12.2023)

13. Закон СРСР від 26.04.1954 «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР» URL: <https://cutt.ly/6wHRg3NB> (дата звернення: 30.12.2023)

14. Закон УРСР від 17.06.1954 «Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР»

15. Засідання Президії ВР СРСР. 19 лютого 1954 року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics> (дата звернення: 30.12.2023)

16. Из протокола N 49 заседания Президиума ЦК КПСС о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. Как это делалось. Российская газета. 19 лютого 2004. Архів оригіналу за 22 березня

2014.

<https://web.archive.org/web/20140322010356/http://www.rg.ru/2004/02/19/sssр.html> (дата звернення: 30.12.2023)

17. Іванець А. повоєнна відбудова Криму як новий етап його соціально-економічної інтеграції з Україною. Українознавство. 2020. №3 (76). С. 233-237. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/download/210751/215523> (дата звернення: 25.11.2023)

18. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. Видання друге Дрогобич «Відродження» 1990. URL: http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Ukrainska_tserkva_i_protseѕ_natsionalnoho_vidrodzhennia.pdf (дата звернення: 30.12.2023)

19. Ільницький В. Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953) : колективна монографія. Львів Торунь : Liha-Pres, 2021. 426 с. URL: <https://cutt.ly/lwJmHzC7> (дата звернення: 30.12.2023)

20. Індустріальний розвиток України. Інститут історії України Економіка України в добу десталінізації (1956–1965). С. 413-419. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/54.pdf> (дата звернення: 25.11.2023)

21. Історія України: друга половина 20 ст. Післявоєнні роки. URL: https://vue.gov.ua/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8:%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0_20_%D1%81%D1%82._%D0%9F%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8 (дата звернення: 30.12.2023)

22. Касяненко Ю. Я. Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР» 1954. Енциклопедія історії України :

у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. 672 с. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0002334)

[bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0002334](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0002334) (дата звернення: 30.12.2023)

23. Комарніцький О. Б. Аграрна історія України: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-тів. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Видавництво «Рута», 2019. 174 с. URL: <https://histua.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/ahrrarna-istoriia.pdf> (дата звернення: 25.11.2023)

24. Крамер М. Вступ Марка Крамера. Перелік документів. Передача Криму від радянської Росії до радянської України, 1954. Електронне дос'є СWiHP No 47. URL: <https://ukr.waykun.com/articles/chomu-rosija-viddala-krim-shistdesjat-rokiv-tomu.html> (дата звернення: 30.12.2023)

25. Кречетников А. (18 лютого 2014). "Царский подарок": 60 передаче Крыма Украине. ВВС. Архів оригіналу за 19 березня 2014. https://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/02/140217_crimea_ukraine_transfer.shtml?ocid=wsrussian_na_sponsoredlink Rambler_homepage_partner (дата звернення: 30.12.2023)

26. Кульчицький С., Веселова О., Кокін С., Лисенко О., Сергійчук В.. УН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Інститут історії України НАН України. 2009. 292 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5682-8/978-966-02-5682-8.pdf> (дата звернення: 30.12.2023)

27. Лащенко О., Бадюк О. Міфи про передачу Криму в 1954 році: «Це зовсім не подарунок Україні від «п'яного Хрущова». Крим.Реалії. 20 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/peredacha-krimu-ursr-v-1954-rotsimify-i-pravda-ukrajina-rosija/31113253.html> (дата звернення: 30.12.2023)

28. Лист Коротченка Д.С. та В.Є. Нижник до К.Є. Ворошилов, з доповіддю про Указ Президії Верховної Ради УРСР [УСРР]. 15 лютого 1954

року. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/letter-d-s-korotchenko-and-v-ye-nizhnik-k-ye-voroshilov-report-about-decree-presidium>
(дата звернення: 30.12.2023)

29. Лист секретаря Кримського обкому КПУ від 16.04.1954 р. до ЦК КПУ про підтвердження статусу Севастополя. URL: <https://cutt.ly/4wHRgDbo>
(дата звернення: 30.12.2023)

30. Мокрушин С., Спірідонов Р. Три ключові міфи про Крим. Чи можна їх розвінчати? Історик Сергій Громенко про боротьбу з російською пропагандою. Крим реалії. 25 Квітень 2023. URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-ros%D1%88a-propahanda-mify/32377491.html> (дата звернення: 30.12.2023)

31. Овчаренко О. І. «Холодна війна» (1946 – 1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Упорядник. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 536 с. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/771/1/hol.pdf> (дата звернення: 30.12.2023)

32. Офіційний сайт газети Радянська Росія – ЗАБУТИЙ ПАТРІОТ КРИМУ. Архів оригіналу за 14 березня 2014. URL: <http://sovross.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=596300> (дата звернення: 30.12.2023)

33. П'ять головних міфів про Крим. Звідки вони взялися і що з цим робити. Заборона. 30 листопада, 2023. URL: <https://zaborona.com/pyat-golovnyh-mifiv-pro-krym-zvidky-vony-vzlyalysya-i-shho-z-czym-robyty/> (дата звернення: 30.12.2023)

34. Патріарх Йосиф Сліпий на обкладинках. Історична правда. 2016. URL: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2016/03/6/148988/> (дата звернення: 25.11.2023)

35. Передача Крыма. URL: <http://sevkrimrus.narod.ru/texstes/vozvrat.htm#41> (дата звернення: 30.12.2023)

36. Пивоваров С. 69 років тому до складу УРСР передали Крим, зруйнований війною і спустошений депортаціями. Згадуємо, як відновлювали життя півострова і розвінчуємо міф про «подарунок Хрущова» – в архівних

фото. 2023. URL: <https://babel.ua/texts/59594-67-rokiv-tomu-do-skladu-ursr-peredali-krim-zruynovaniy-viynoyu-i-spustosheniy-deportaciyami-zgaduyemo-yak-vidnovlyuvali-zhittya-pivostrova-i-rozvinchuyemo-mif-pro-podarunok-hrushchova-v-arhivnih-foto> (дата звернення: 30.12.2023)

37. Постанова Президії Верховної Ради РРФСР про передачу Криму до УРСР від 5 лютого 1954 року. URL: <https://cutt.ly/LwHRfXRh> (дата звернення: 30.12.2023)

38. Постанова Президії ВР УРСР від 13.02.1954 «Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу УРСР». URL: <https://cutt.ly/5wHRgAFD> (дата звернення: 30.12.2023)

39. Постанова Ради Міністрів РРФСР про передачу Криму до УРСР від 5 лютого 1954 року № 156. URL: <https://cutt.ly/nwHRfY3m> (дата звернення: 30.12.2023)

40. Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году». Собрание законодательства Российской Федерации. 21 травня 1992. Архів оригіналу за 6 жовтня 2016. URL: <https://web.archive.org/web/20161006035124/http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1992022000&docid=73> (дата звернення: 30.12.2023)

41. Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О статусе города Севастополя». Собрание законодательства Российской Федерации. 9 липня 1993. Архів оригіналу за 25 грудня 2016. URL: <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition10&issid=1993029000&docid=1542> (дата звернення: 30.12.2023)

42. Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР. Архів оригіналу за 18 березня 2014. <https://web.archive.org/web/20140318004720/http://www.bestpravo.ru/sssrgn-praktika/r7p.htm> (дата звернення: 30.12.2023)

43. Про Постанову Верховної Ради Республіки Крим "Про Акт про

проголошення державної самостійності Республіки Крим". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2307-12> (дата звернення: 30.12.2023)

44. Протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 року. Президія Верховної Ради РРФСР. Москва: 1954. URL: <https://cutt.ly/mwHEomJ2> (дата звернення: 30.12.2023)

45. Протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 року. URL: <https://cutt.ly/UwHRgEzM> (дата звернення: 30.12.2023)

46. Путілов І. Сергій Громенко: Передача Криму Україні не була царським подарунком Хрущова. Крим Реалії. 19 Лютий 2021. URL: <https://ua.krymr.com/a/hromenko-peredacha-krymu-ukraini-ne-bula-tsarskym-podarunkom-khruschova/26857921.html> (дата звернення: 30.12.2023)

47. Сацький П. В. «Крим: шлях до України(1945–1954 рр.): монографія». Київ: КНЕУ, 2019. 522 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/1b54a778-8371-4db5-be66-21c6e6e7834f> (дата звернення: 25.11.2023)

48. Сич О.І., Мінаєв А. В. Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2008. 72 с. URL: https://cdn.eto-ya.com/andrmin1975chernivtsi/2011/02/epoha_cold_war.pdf (дата звернення: 25.11.2023)

49. Ставська Я. Кравчук спростував міф Кремля про Крим: не було ніякого подарунку. Уніан. 2021. URL: <https://www.unian.ua/politics/kravchuk-sprostuvav-mif-kremlya-pro-krim-ne-bulo-niyakogo-podarunku-novini-ukrajina-11457100.html> (дата звернення: 30.12.2023)

50. Указ ПВР СРСР від 19.02.1954 «Указ ПВР СРСР від 19.02.1954 «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР»». URL: <https://cutt.ly/6wHRhWHq> (дата звернення: 30.12.2023)

51. Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939-1990). НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 544 с., 96 с. URL:

http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/Books%20by%20other%20organizations/%D3%EA%F0%E0%BF%ED%E0.%20%CD%E0%F0%E8%F1%E8%20%B3%F1%F2%EE%F0%B3%BF.%20UNI_1939-1990.pdf (дата звернення: 25.11.2023)

52. Україна після Другої світової війни, 1945 - на початку 1950-х рр. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m6/l27> (дата звернення: 25.11.2023)

53. Українська повстанська армія. УІНП. 2016. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/ukrayinska-povstanska-armiya> (дата звернення: 25.11.2023)

54. Цалик С. Блог історика: 1954 рік. Чому Крим перейшов до України. 19 лютого 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-43109792> (дата звернення: 30.12.2023)

55. Шаповал Ю.І. Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khruschov_M (дата звернення: 28.11.2023)

56. Як це було: Хронологія передачі Криму до складу України в 1954 році URL: https://www.20khvylyn.com/past/archive/archive_23136.html (дата звернення: 30.12.2023)

57. «Голод після Перемоги»: до 75-річчя масового голоду 1946-47 років УІНП презентував історичний ролик. УІНП. 25.11.2021. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/golod-pislya-peremogy-do-75-richchya-masovogo-golodu-1946-47-rokiv-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk> (дата звернення: 25.11.2023)

58. Allworth E. The Tatars of Crimea: Return to the Homeland: Studies and Documents. Durham: Duke University Press. 1998. 400 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL22429059M/The_Tatars_of_Crimea (дата звернення: 28.11.2023)

59. Bezverkha A. Reinstating Social Borders between the Slavic Majority and the Tatar Population of Crimea: Media Representation of the Contested Memory of the Crimean Tatars' Deportation". Journal of Borderlands Studies. 2017. 32 (2):

127-139. doi:10.1080/08865655.2015.1066699. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08865655.2015.1066699> (дата звернення: 28.11.2023)

60. Hosking G. A., Vodovozov S. A. The Khrushchev era (1953-64). URL: <https://www.britannica.com/place/Russia/The-Khrushchev-era-1953-64> (дата звернення: 28.11.2023)

61. Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? Cold war international history project. History and public policy program. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (дата звернення: 30.12.2023)

62. Polian Pavel Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Central European University Press. 2004. 444p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/2183/1/37.pdf.pdf> (дата звернення: 28.11.2023)

63. Rywkin M. Moscow's lost empire. M.E. Sharpe, Armonk, NY, 1994. 256 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315287737/moscow-lost-empire-michael-rywkin> (дата звернення: 28.11.2023)

64. Schlesinger S. To Stalin, Ukraine Was an Independent Country. May 10, 2022. URL: <https://www.passblue.com/2022/05/10/to-stalin-ukraine-was-an-independent-country/> (дата звернення: 25.11.2023)

65. Sergey Khrushchev on Crimea [excerpt]. 2010. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/sergey-khrushchev-crimea-excerpt> (дата звернення: 30.12.2023)

66. Subtelny O.. Ukraine: A History (3rd edition). Toronto: University of Toronto Press. 2000. 600 pp. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Subtelny_Orest/Ukraine_a_history_anhl/ (дата звернення: 28.11.2023)

67. The historical background. Crimea-platform. URL: <https://crimea-platform.org/en/krim-do-okupaciyi/istorichnij-ekskurs/>. (дата звернення: 28.11.2023)

28.11.2023)

68. The San Francisco Conference. UN. URL: <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/san-francisco-conference>. (дата звернення: 25.11.2023)

69. Torigian J. “You Don't Know Khrushchev Well”: The Ouster of the Soviet Leader as a Challenge to Recent Scholarship on Authoritarian Politics. *Journal of Cold War Studies*. 2022; 24 (1): 78–115. doi: URL: https://doi.org/10.1162/jcws_a_01043. <https://direct.mit.edu/jcws/article/24/1/78/109004/You-Don-t-Know-Khrushchev-Well-The-Ouster-of-the> (дата звернення: 28.11.2023)

70. Wojnowski Z. Soviet Identity Politics in Ukrainian Crimea: Friendship of the Peoples and Internal Borders in the USSR between the 1950s and the 1980s *Acta Slavica Iaponica*. 2020, Tomus 40, pp. 125-148. URL: https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/84138/1/40_07_pp.125-148.pdf (дата звернення: 28.11.2023)

ДОДАТКИ

Додаток А

Микита Хрущов, 1961 рік [60]

Указ про передачу Криму від 19 лютого 1954 [46]

У К А З

**Президиума Верховного Совета СССР
о передаче Крымской области из состава РСФСР
в состав УССР**

Учитывая общность экономики, территориальную близость и тесные хозяйственные и культурные связи между Крымской областью и Украинской ССР, Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик **постановляет:**

Утвердить совместное представление Президиума Верховного Совета РСФСР и Президиума Верховного Совета УССР о передаче Крымской области из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической Республики.

**Председатель Президиума Верховного Совета СССР
К. ВОРОШИЛОВ.**

**Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
Н. ПЕГОВ.**

Москва, Кремль, 19 февраля 1954 г.

Резюме

Дана робота присвячена кримському питанню за часі правління Микити Хрущова. В центрі уваги опиняється територія півострову Криму. Дослідженні історичні передумови прийняття рішення про входження кримського півострову до складу України. Микита Хрущов в цьому дослідженні фактично виступає найважливішою фігурою стосовно прийняття рішення про приєднання Криму до території України. Через актуалізацію кримського питання, появи хибних фактів, пропаганді та міфів були розглянуті сучасні інтерпретації присвячені цій темі.

Resume

The thesis is devoted to the Crimean issue during the reign of Nikita Khrushchev. The center of attention is the territory of the Crimean peninsula. Research historical prerequisites for the adoption of the decision on the inclusion of the Crimean peninsula into Ukraine. In this study, Nikita Khrushchev actually acts as an important figure in relation to the decision on the annexation of Crimea to the territory of Ukraine. Due to the actualization of the Crimean issue, the appearance of false facts, propaganda and myths, modern interpretations devoted to this topic were considered.